

Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis Adlı Kitap Üzerine: Bir Yöntem Analizi

Bekir KUZUDİŞLİ, Yrd. Doç. Dr.*

“On the Book Entitled
Hadîh as a Founder of Politics:
A Method Analysis”

Abstract: The aim of this article is the evaluation of the method of the book that studies hadîths concerning the Caliphate according to Sunnî sources. In this article, first of all, isnâd and matn criticism as is used by the author is theoretically investigated. In this article author's methods and his mistakes are, also, evaluated. The book has some deficiencies like his fragmentary approach to the isnâd, ignoring a lot of isnâds and problem of using of ricâl sources. Besides, it seems that matn criticism has also some problems because of ignoring conclusion of isnâd criticism, argumentum *e silentio*, and again mistakes of application.

Citation: Bekir Kuzudîşli, “Siyasetin Kurucusu Olarak Hadîs Adlı Kitap Üzerine: Bir Yöntem Analizi” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, VI/2, 2008, pp. 47-80.

Key Words: Canikli, Politics, Isnâd and Matn criticism, Age trick.

A. Giriş

Bilindiği üzere, halife ve hilâfete dair sorun ve tartışmalar, Resûlullah'ın vefatından itibaren başlamış ve sonrasında da artarak devam etmiştir. Konuyla ilgili tartışmalar özellikle Ehl-i sünnet ile Şîa arasında süregelen en önemli sorunlardan birisidir. Hilâfetin nassa dayanıp dayanmadığı, Allah ve Resûl tarafından bir tayin varsa bu kişinin kim olduğu tartışıla gelmiştir. Şîa, Hz. Ali'nin nassla halife tayin edildiğini ana fikir olarak kabul ederken, Ehl-i sünnet literatüründe de, ilk halifenin tayinini nassla tespit edildiğini söyleyen ya da onunla ilişkilendiren rivâyetlere ve yorumlara rastlamak mümkündür. Söz konusu meselenin, tarihten günümüze Şîa ile Ehl-i sünnetin ayrılık gerekçeleri sıralamasında sürekli ilk sırayı meşgul ettiği de dikkate alınırsa mesele- nin sınırlarının genişlik ve karmaşıklığı hemen anlaşılacaktır. Çünkü her iki tarafta da kendi görüşlerini haklı çıkaracak deliller arayan, Resûlullah'ın hilâfet kastıyla söylememiş olduğu ifadeleri söz konusu bağlama kaydıran yorumlara rastlamak mümkündür. Ayrıca, Ehl-i sünnet ve Şîa'ya mensup bazı câhil gruplar Allah Resûlü adına hadis uydurmaktan çekinmemişlerdir. Öte yandan

bu konu, on iki halife rivâyeti gibi temel hadis kaynaklarında yer alan fakat yorumu birçok ihtilâfa neden olan hadisleri de ihtiva etmektedir.

İlyas Canikli de, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yapılan *Hilâfet Kavramıyla İlgili Hadislerin Tetkiki* adlı doktora çalışmasında, kökü hayli gerilere dayanan bu önemli konuyu özellikle rivâyetler bağlamında incelemek suretiyle mühim bir eksikliği gidermeye çalışmaktadır. Söz konusu çalışma *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis* adıyla ayrıca kitap olarak da yayımlanmıştır.¹ Alt başlık olarak yer alan *Sunnî Hadis Literatüründe Hilâfet Problemi* ifadesi de konunun Ehl-i sünnet kaynaklarıyla sınırlı kalınmak suretiyle incelendiğini ifade etmektedir. Bir giriş ve üç bölümden oluşan bu kitapta giriş bölümünde halife ve hilâfet kavramı incelenmiş, birinci bölümde hilâfet-nass ilişkisi ve bu konuda delil gösterilen hadisler; ikinci bölümde rivâyetlerde saltanatla yönetim ve iki halife sorunu; üçüncü bölümde ise rivâyetlerde halifeler ve halifelere izafe edilen özellikler araştırılmıştır.

Yazar, elde aldığı rivâyetleri iki açıdan tenkite tabii tutmaktadır. Birincisi isnad tenkidi, ikincisi ise metin tenkidi. Hemen belirtilmesi gerekir ki bu yazıda, müellifin ulaştığı sonuçların doğruluğu veya yanlışlığı ya da incelenen rivâyetlerin sahih veya mevzû olduğu konusu incelenmeyecek sadece teori ve pratik açıdan yazarın uyguladığı isnad ve metin tenkidinin ne kadar sağlıklı olduğu konusu üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

B. İsnad Tenkidi

Yazar bir hadisi incelerken öncelikle isnad tenkidi yapmaktadır. Konuyla ilgili hadislerin isnadlarını inceleyen yazar, râvilerin cerh ve ta'dîl durumları hakkında bilgiler vermekte netice itibarıyla de isnadın sıhhati konusunda kanaatini zikretmektedir. Yazarın isnad tenkidine yaklaşımı ve uygulamasında aşağıda sıralanan hususlar dikkat çekmektedir:

1. İsnada Parçacı Yaklaşım

Yazarın isnad tenkidinde dikkat çeken metotlarından birisi, incelediği hadisin her bir isnadını birbirinden bağımsız olarak değerlendirmesidir. Canikli, râvi kusurlarının sebeplerini dikkate alarak, isnadların birbirlerini destekleyip desteklemediğini göz ardı etmiştir. Örneğin yazar “Halîfetullah” kavramını araştırırken şu isnad ve metne yer verir:

(İbn Ebî Şeybe) – Vekî' b. Cerrâh – Nâfi' Mevlâ İbn Ömer – İbn Ebî Müleyke “Bir adam Hz. Ebû Bekir'e 'Halîfetullah' diye seslendi. Hz. Ebû Bekir de 'Ben Allah'ın halîfesi değilim. Resulullah'ın halifesiyim ve buna râzıyım” şeklinde karşılık verdi.²

* İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis, kuzudislibekir@yahoo.com

¹ İlyas Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis –Sunnî Hadis Literatüründe Hilâfet Problemi–*, Medrese Yayınları, 2006, 303 sayfa.

² Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 28.

Yazara göre Vekî‘ b. Cerrâh, lahn yaptığı, hadislerinde acayıplıklar olduğu,³ hadislerin lafızlarını değiştirdiği ve beş yüz hadiste hata yaptığı eleştirileri nedeniyle bu rivâyetin isnadı sahîh değildir.⁴ Dikkat edilirse, Vekî‘ hakkında zikredilen cerh sebepleri genellikle hafıza ile ilgili kusurlardır. Bunların içerisinde “*hadislerin lafızlarını değiştirdiği*” iddiası ilk başta adâlet vasfıyla ilgili gözükse de İbn Hacer’in *Tehzîb*’indeki “(ömrünün) sonunda”⁵ ifadesinden Vekî‘in son zamanlarında hafızının zayıfladığı anlaşılmaktadır.

Ancak aynı rivâyet Nâfi‘ Mevlâ İbn Ömer’den, Vekî‘in yanı sıra, Mûsâ b. Dâvûd aracılığıyla da zikredilmektedir. Fakat yazarın ifadesiyle “*Ebû Hâtîm, Mûsâ b. Dâvûd’un hadislerinde bazı sıkıntılar olduğunu söylemektedir. Onu hadis rivâyetinde güvenilir kabul edenler de mevcuttur. İsnadda zayıf ve cerh edilen bir râvi olduğu için söz konusu rivâyet sened bakımından zayıftır*”.⁶ Ebû Hâtîm’in Mûsâ için söylediği “*fi hadîsihi izdırâbün*” ifadesi de yukarıdaki örnek gibi hafıza ile ilgili bir kusurdur.

Aynı rivâyet, Nâfi‘ Mevlâ İbn Ömer’den Muhammed b. Yezîd vasıtasıyla da nakledilmiştir. Ancak yazara göre;

“Muhammed b. Yezîd’i (ö. 188/805) İbn Maîn, Ebû Dâvûd, Nesâî güvenilir kabul etmekte, Ebû Hâtîm ise “sahîhü’l-hadis” olarak nitelendirmektedir. Ancak hakkın-da meçhul nitelendirmesi yapılmıştır... İsnadda cerh edilen râvi olması sebebiyle Ahmed b. Hanbel rivâyetinin sıhhati şüpheli duruma gelmektedir”.⁷

Meşhur cerh ve ta’dîl âlimleri tarafından sika sayılan bir râvi hakkındaki meçhul iddiasının kendi içerisindeki problemleri ileride benzer örnekler çerçevesinde incelenecektir. Ancak burada önemli olan Vekî‘ ve Mûsâ b. Dâvûd rivâyetini Muhammed b. Yezîd’in desteklemiş olmasıdır. Dolayısıyla burada, sonuç olarak, yazarın her üç rivâyeti de birlikte değerlendirmesi gerekirdi. Eğer bu noktada zabtında kusuru belirlenen bir râvinin, hangi rivâyetlerde hata ettiği araştırılmıyor, adâlet sıfatındaki gibi bütün rivâyetlerinin cerh edildiği düşünülüyorsa, hafızasında problem olan birden fazla âdil râvinin nasıl aynı metni nakledebildikleri sorusuna cevap aranmalıdır. Ancak, eserde aynı hadisin isnadları sanki birbirinden bağımsızmış gibi incelendiği için, hadisin rivâyet seyrindeki büyük resim gözden kaçırılmış gibidir. Zikredilen örnekte bu durum o derece belirgindir ki, aynı isnadla gelen Vekî‘ ve Mûsâ b. Dâvûd rivâyetinden sonra Hüzeyfetü’l-Yemân’dan nakledilen

farklı bir hadise yer verilmiş, daha sonra tekrar yukarıda zikredilen hadisin Muhammed b. Yezîd tarikine dönülmüştür.⁸

2. Cerhlerin Genelleştirilmesi

İsnad incelemesinde dikkati çeken bir diğer nokta, aslında bir râvinin bütün rivâyetlerini değil, sadece söz konusu cerhin tespit edildiği rivâyetleri ilgilendiren lafızların genel cerh gibi kabul edilmiş olmasıdır. Sözgelimi, Hz. Peygamber’in bir şeyler yazmak için kâğıt kalem istediğini nakleden meşhur hadisin Buhârî isnadı, Süfyân’ın (ö. 161/777) *müdelles* olması gerekçesiyle yazar tarafından reddedilmiştir.⁹ Yazarın zikrettiği vefat tarihine bakılırsa o, bu Süfyân’ın, Süfyân es-Sevrî olduğu kanaatindedir. Ancak Buhârî rivâyetinde Süfyân’ın râvisi olarak gözüken Kuteybe b. Sa’îd’in hocaları arasında es-Sevrî ismi yer almamaktadır. Zaten kendisi de “*Ben Irak’a ilk defa 172 yılında 23 yaşındayken gittim*” demiştir.¹⁰ İşin doğrusu, buradaki Süfyân, Buhârî’nin aynı hadisin başka bir tarihinde belirttiği gibi, Süfyân b. Uyeyne’dir (ö. 198).¹¹ Fakat Süfyân b. Uyeyne de “*sikalardan*” kaydı konulmasına rağmen tedlîsle bilinen bir râvidir.¹² Eğer burada usul bilgileri uygulanacaksa ittisali gösteren sîgalarla yaptığı rivâyetlerin delil olarak alınması gerekir. Nitekim Buhârî’den önce Süfyân b. Uyeyne’nin en meşhur öğrencisi Humeydî, aynı hadisi zikrederken Süfyân b. Uyeyne ile hocası Süleyman el-Ahvel arasındaki ilişkiyi “*haddesenâ*” lafzı ile göstermiştir.¹³

Benzer bir nokta, meşhur râvilerin çeşitli nedenlerle cerh edilmesinde yaşanmaktadır. Müslim’in *Sahîh*’inde geçen bir rivâyeti yazar şu şekilde kaydeder:

“(Abdullah) İbn Ömer’in babasına, yerine geçecek kimse hususunda sorduğu soru ise Müslim’de; İshâk b. İbrâhim, İbn Ebî Ömer, Muhammed b. Râfi‘, Abd b. Humeyd, Ma‘mer, Zührî ve Sâlim isnadıyla şu şekilde yer almaktadır...”¹⁴

Yazar, hadisin metnini zikrettikten sonra isnadı şu şekilde değerlendirir:

“Hadisin râvilerinden Muhammed b. Râfi‘ (ö. 245/860) hadiste güvenilir bir kimse kabul edilmiş, Buhârî ve Müslim kendisinden hadis almıştır. Abd b. Humeyd (ö. 244/859) ise muhaddis hafız ve sika bir kimse olarak kabul edilmektedir. Ma‘mer b. Râşid (ö. 153/770)’in rivâyetlerinde hatalar olması nedeniyle söz konusu rivâyet

³ Yazarın verdiği dipnotlarda Buhârî’ye nispet edilen “Onun hadislerinde acayıplıklar vardır” ifadesi tarafımızdan tespit edilememiştir. Ayrıca meşhûr *Sikâf*’ın dışında İbn Hibbân’a nispet edilen *Târihü’s-sikât* adlı eser kitabın biyografisinde verilmediği için ulaşılamamıştır. (İbn Şâhîn’in *Kitabü Esmâi’s-sikât*’ında da söz konusu bilgi tespit edilememiştir).

⁴ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 28.

⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 130.

⁶ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 28–29.

⁷ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 30.

⁸ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 30.

⁹ “İsnadda yer alan Süfyân’ın cerh edilmesi nedeniyle söz konusu rivâyetin isnadının sıhhatli olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir” (Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 60).

¹⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 301.

¹¹ Buhârî, “Siyer”, 176.

¹² İbn Hacer, *Takrîb*, s. 371.

¹³ Humeydî, *Müsned*, II, 123.

¹⁴ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 79.

isnad bakımından sihhatli değildir".¹⁵

Burada mutlak ifadelerle yer alsa da, başka bir vesileyle yazar, Ma'mer'in "Basra'da okuttuğu hadislerinde hatalar olduğunu" söylemiştir.¹⁶

Öncelikle belirtilmesi gerekir ki, Müslim'in isnadında geçen İshâk b. İbrâhim (ve) İbn Ebî Ömer (ve) Muhammed b. Râfi' (ve) Abd b. Humeyd, söz konusu isnadda müellifin şeyhidir. Yani Müslim söz konusu hadisi bunların dördünden de rivâyet etmiş lafızlarının bir birine yakın olduğunu söylemiştir. Yazarın naklettiği isnadda ise söz konusu râvilerin şeyhi olarak Ma'mer b. Râşid gözükmektedir. Ancak onların hiçbirisi hicri 153'te vefat eden Ma'mer'den hadis nakletmemişlerdir. Yani arada atlanan bir râvi vardır ki o Adürrezzâk b. Hemmâm'dır. Bilindiği gibi Adürrezzâk, Ma'mer'in en meşhur öğrencisidir. Her ikisi de Yemen'de ikamet etmiştir. Dolayısıyla Yazarın Ma'mer hakkında zikrettiği cerhin burada geçerli olmadığı açıktır. Dolayısıyla, yazarın şartlı bir cerhi mutlak cerhmış gibi kabul edip uygulaması metot olarak hatalıdır. Ayrıca, Adürrezzâk'ın da aynı rivâyeti, Müslim'den önce eserinde zikrettiği belirtilmelidir.¹⁷

3. Bir Hadisin Bütün İsnadlarına Ulaşmak

Konu çalışmalarında, ilgili hadisin bütün isnad ve metinlerini mümkün olduğu kadar toplayıp, daha sonra bir karara varmak hadis ilmiyle meşgul olan hemen her ilim adamının ittifak ettiği bir husustur. Canikli'nin çalışmasında da Rabî b. Habîb'in *Câmi'i*, Ebû Dâvûd'un *Müsnedü Âişe'si* gibi daha az kullanılan kaynakları gören okuyucu, ele alınan konuyla ilgili bütün hadislerin toplandığını düşünmektedir. Oysa genel olarak söylemek gerekirse, incelenen hemen her konuda yazarın çalışmasına yansıtmadığı birçok isnad ve metin bulunmaktadır. "Hz. Peygamber'in Hastalığı Sırasında Hz. Ebû Bekir'in Namaz Kıldırmasının Siyasi Yansımaları" başlığında zikredilen hadisler konunun güzel bir örneğini teşkil eder.

Çizilen şemaya bakılırsa, söz konusu olayı anlatan hadis Hz. Peygamber'den Enes, Âişe, Ebû Mûsâ ve Abdullah b. Zem'a vasıtasıyla nakledilmiştir ve bu sahabîlerden gelen rivâyetlerin toplamı, on bir isnaddan oluşmaktadır. Bunlar arasında sadece Hz. Âişe'den gelenleri zikredecek olursak yazarın kaydettiği isnadlar ve sonuçları şu ifadelerle özetlenebilir:

Canikli, Rabî b. Habîb – Ebû Ubeyde – Câbir b. Zeyd – Hz. Âişe isnadındaki râvilerinin sika olduğunu söylemekte ve "Rivâyet, isnad bakımından sihhatli (ittisal) görülmektedir" değerlendirmesini yapmaktadır.¹⁸ Abdürrezzâk

isnadına herhangi bir yorum yapmamakta, İbn Sa'd rivâyetini, Abdümelik b. Umeyr; İbn Ebî Şeybe rivâyetini ise Vekî b. Cerrâh nedeniyle cerh etmektedir.¹⁹ İbn Ebî Şeybe ve Ahmed b. Hanbel rivâyetleri de Ebû Dâvûd et-Tayâlisî nedeniyle sahîh sayılmamıştır.²⁰ Buhârî rivâyeti ise tedlis yapmakla meşhur A'meş'ten dolayı sahîh değildir.²¹ Canikli, daha sonra diğer sahâbîlerden gelen isnadları değerlendirmektedir. Yazar'ın söz konusu rivâyetle ilgili genel kanaati ise şu şekildedir:

"Yapılan tetkikler sonucu, söz konusu rivâyetin er-Rabî b. Habîb, Adürrezzâk, İbn Ebî Şeybe isnadında bazı sıkıntılar olduğu; Ahmed b. Hanbel isnadının zayıf olduğu, ayrıca rivâyetin Müslim ve Ebû Dâvûd varyantında da zayıf râvilerin olduğu tespit edilmiştir".²² Bir sayfa sonrasında ise şu yorumu yapar: "Ayrıca hatırı sayılır hadis kitaplarında yer alan Hz. Ebû Bekir'in namaz kıldırmasıyla ilgili rivâyetlerin isnad bakımından zayıf olduğu görülmektedir".²³

Müellif daha sonra olayla ilgili kendi düşüncelerini söylemektedir.

Bu isnad ve metinlerin, temel kaynaklarda zikredilen rivâyetlerin ne kadarını yansıttığı sorusuna geçmeden önce burada bir hususa dikkat çekilmelidir. Yazarın, her rivâyeti inceledikçe verdiği sonuçlar ile genel değerlendirmesi arasında uyumsuzluk görülmektedir. Meselâ, ilk geçtiği yerde, Rabî b. Habîb rivâyetindeki râviler için sika denmiş, rivâyet isnad bakımından sihhatli görülmüştü.²⁴ Ancak genel değerlendirmede Rabî b. Habîb'in rivâyetinde de sıkıntı olduğu söylenmiştir.²⁵ Öte yandan yazar Adürrezzâk rivâyeti için ilk geçtiği yerde herhangi bir yorum yapmamıştı. Genel değerlendirmesinde ise Adürrezzâk rivâyetinin isnadında sıkıntı olduğu belirtilmiştir. Bu rivâyete yakından bakıldığında, yazarın zikrettiği şekliyle isnadın aslında munkatı olduğu görülmektedir. Zira kitapta, Adürrezzâk – Zührî... denilmiştir.²⁶ Ancak verilen kaynak tekrar incelendiğinde arada Ma'mer'in de olduğu anlaşılmaktadır.²⁷ Yukarıda söylendiği üzere, Ma'mer'in Basra'daki rivâyetlerinde hata yaptığı söylene de bu hususun, Yemen'de ikamet eden Adürrezzâk rivâyetleri için geçerli olmadığı malumdur. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi yazar, genel değerlendirmesinde Adürrezzâk isnadında bazı sıkıntıların olduğunu söylemiş,²⁸ daha sonra da Hz. Ebû Bekir ile ilgili rivâyetlerin isnadlarının zayıf olduğu genel bir ifadeyle zikredilmiştir.²⁹ Hâlbuki böyle bir yargıya varan

¹⁵ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 80.

¹⁶ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 52.

¹⁷ Adürrezzâk, *Musannef*, V, 449.

¹⁸ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 134.

¹⁹ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 135.

²⁰ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 136.

²¹ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 137.

²² Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 141.

²³ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 142.

²⁴ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 134.

²⁵ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 141.

²⁶ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 133, 134.

²⁷ Adürrezzâk, *Musannef*, V, 428.

²⁸ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 141.

²⁹ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 142.

yazarın en azından temel hadis kaynaklarındaki rivâyetleri bir araya toplamış olması beklenirdi. Ayrıca, aşağıda Hz. Âişe'den gelen rivâyetler örneğinde zikredilecek bilgiler bunun tersini göstermektedir.

Bu rivâyetin isnadları temel kaynaklardan araştırıldığında şu verilerle karşılaşmaktadır. Meselâ yazar, *Muvatta*'da yer alan Mâlik b. Enes - Hişâm b. Urve - Babası - Hz. Âişe isnadını³⁰ çalışmaya dâhil etmemiştir. Her ne kadar, Canikli, başka bir rivâyeti incelerken “*Yaşı ilerledikçe hafızası zayıflamış ve hadislerini karıştırmıştır*” diyerek Hişâm'ın (ö. 146) rivâyetini kabul etmese de,³¹ aynı bölgenin âlimi olan Mâlik'in, Hişâm'ı daha önceden de tanınması³² bu ihtimali geçersiz bırakmaktadır.

Öte yandan Canikli, Buhârî'nin bir isnadını zikretmiş ve sadece A'meş'i tedlîs nedeniyle cerh ettiği halde “*Buhârî isnadında cerh edilen râvilerin olduğu*” hükmünü vermişti.³³ Oysa Hz. Âişe rivâyetleri dikkate alındığında bu rivâyetin Buhârî'de; Abdullah b. Yûsuf - Mâlik - Hişâm...;³⁴ Yahyâ b. Süleyman - İbn Vehb - Yûnus - İbn Şihâb...;³⁵ Bedel b. Muhabber - Şu'be - Sa'd b. İbrâhim - Urve...³⁶ isnadlarıyla da nakledildiği görülmektedir. Yazarın zikretmediği temel kaynaklardaki Hz. Âişe'den gelen diğer isnadların bir kısmı şu şekildedir:

(1) Tirmizî - Mûsâ b. İshâk - Mâlik b. Enes...;³⁷ (2) Dârimî, Sa'îd b. Mansîr - Fûleyh b. Süleymân - Süleymân b. Abdurrahmân - Kâsım b. Muhammed - Hz. Âişe;³⁸ (3) Ahmed b. Hanbel - Abdüla'lâ - Ma'mer - Zührî...;³⁹ (4) Ahmed b. Hanbel - Affân - Hammâd b. Seleme - Hişâm b. Urve...;⁴⁰ (5) Ahmed b. Hanbel - Şebâbe - Şu'be - Sa'd b. İbrâhim - Urve...;⁴¹ (6) Ahmed b. Hanbel - Yahyâ - Hişâm - babası...;⁴² (7) Ahmed b. Hanbel - Ya'kûb - babası - babası - Urve...;⁴³ (8) İshâk b. Râhûye - Cerîr - Hişâm - babası...;⁴⁴ (9) İshâk b. Râhûye - Abde - Hişâm...;⁴⁵ (10) İshâk b. Râhûye - İsa b. Yûnus -

³⁰ Muvatta, “Kasrı's-salât”, 24.

³¹ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 69.

³² Mâlik, Hişâm'ı Irak'taki rivâyetleri nedeniyle eleştirmektedir. (İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 50).

³³ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 141.

³⁴ Buhârî, “Ezân”, 46.

³⁵ Buhârî bu isnadın mütabî'ini de zikretmektedir (Buhârî, “Ezân”, 46).

³⁶ Buhârî, “Enbiyâ”, 19.

³⁷ Tirmizî, “Menâkıb”, 16.

³⁸ Dârimî, “Mukaddime”, 14.

³⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 34.

⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 96.

⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 159.

⁴² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 202.

⁴³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 270.

⁴⁴ İshâk b. Râhûye, *Müsned*, II, 110.

⁴⁵ İshâk b. Râhûye, *Müsned*, II, 111.

A'meş - İbrâhim...;⁴⁶ (11) İshâk b. Râhûye - Adürrezzâk - Ma'mer - Zührî...⁴⁷

Netice olarak yazar, söz konusu hadisin, aslında, sadece bir kısım isnadlarını dikkate almasına rağmen, tüm isnadlarını incelemiş izlenimi de uyandıracak şekilde genellemeci bir sonuca ulaştığı görülmektedir.

4. Çelişen Cerh ve Ta'diller

Yazarın, bir râviyi değerlendirirken zaman zaman cerh ve ta'dil kavramları arasında tenakuza düştüğü ve ricâl kaynaklarını doğru bir şekilde kullanmadığı görülmektedir. Birçok örnekte Canikli, incelediği râvi hakkında cerh ve ta'dil âlimlerinden sika (ve benzeri terimler) nakletmesine rağmen aynı râvinin meçhul sayıldığını aradaki çelişkiye işaret etmeksizin söylemekte ve kendisi de bu nedenle râviyi cerh etmektedir. Meselâ, Ahmed b. Hanbel'in hocası Muhammed b. Yezîd hakkında, “*İbn Maîn, Ebû Dâvûd, Nesâî güvenilir kabul etmekte Ebû Hâtim ise “sahihül-hadis” olarak nitelemektedir. Ancak hakkında meçhul nitelendirilmesi de yapılmaktadır*” denilmiş daha sonra da “*İsnadda cerh edilen râvi olması sebebiyle Ahmed b. Hanbel rivâyeti şüpheli duruma gelmektedir*” değerlendirilmesi yapılmıştır.⁴⁸

Yazarın, bu kadar muhaddisin sika dediği bir râvi hakkında nasıl meçhul nitelmesi yapılabilir sorununa eğilmesi ve bu cerhi eleştirmesi beklenirken tam da bu sebepten dolayı rivâyetin sıhhatini şüpheyle karşılaması gerçekten ilginçtir. Yazarın işaret ettiği kaynaktan, Ahmed b. Hanbel'in hocası Muhammed b. Yezîd el-Kilâî el-Vâsîti ismi bir daha araştırıldığında ise şu bilgiler karşımıza çıkmaktadır: “*Hakkında Ebû Hâtim, ‘sâlihül-hadis’ demiştir*”.⁴⁹ Yazarın zikrettiği diğer kaynaklarda da meçhul iddiası bulunmamaktadır. Muhtemelen yazar, *el-Cerh ve't-ta'dil*'de zikredilen Muhammed b. Yezîd b. Ebî Zeyyâd tercümesiyle Muhammed b. Yezîd el-Kilâî el-Vâsîti'yi birbirine karıştırmış ve asıl râviyi gözden kaçırmıştır.⁵⁰

Eserin başka bir yerinde Canikli, Buhârî'den Muhammed b. Hâtim b. Bez'i - Şazân - Abdulazîz b. Ebî Seleme el-Mâcişûn - Ubeydullah - Nâfi' isnadıyla bir hadis nakletmekte ve Abdulazîz b. Seleme el-Mâcişûn hariç isnadda yer alan râvilerin sika olduğunu belirtmektedir. Yazarın, Abdülazîz b. Ebî Seleme el-Mâcişûn ve sonrasında da isnad hakkındaki değerlendirmesi şu şekildedir:

“Abdulazîz b. Ebî Seleme el-Mâcişûn (ö. 164/781) rivâyetlerinde güvenilir olarak

⁴⁶ İshâk b. Râhûye, *Müsned*, III, 831.

⁴⁷ İshâk b. Râhûye, *Müsned*, III, 1019.

⁴⁸ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 30. (Yazarı söz konusu isnadda yer alan diğer bütün râvileri sika saymıştır).

⁴⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VIII, 126 (Kitapta yanlışlıkla VII cilt denmiştir); İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 528.

⁵⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VIII, 126.

kabul edilse de meçhul olduğu söylenmektedir”. “Râvilerin durumu göz önüne alındığında hadisin isnadının problemlili olduğu görülmektedir”.⁵¹

Yazarın, söz konusu râviyi cerh ederken kaynak gösterdiği Zehebî'nin *Mizânü'l-itidâl*'inde, Abdülaziz b. Seleme'nin, tâbiünden kabul edilen bir şeyh olduğu ve meçhul değerlendirmesi zikredilmiştir. Ayrıca bu Abdülaziz'in, Abdülaziz b. Ebî Seleme el-Mâcişûn ile karışmaması için hakkında cerh ifadesi bulunmamasına rağmen “*Abdülaziz b. Ebî Seleme el-Mâcişûn'a gelince, o sika ve meşhur biridir. Medinelidir*” denmiştir.⁵² Bu açık uyarıya rağmen, yazarın söz konusu iki râviyi karıştırmaması ilginçtir.

İçinde İbn Şevzeb'in bulunduğu bir rivâyet ve söz konusu râvi hakkında Canikli şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “İbn Şevzeb (Abdullah b. Şevzeb) (ö. 144/762) güvenilir bir hadis imamı olarak bilinmektedir. Ancak İbn Hazm onu meçhul kabul etmektedir”.⁵³ İbn Hazm'ın birçok meşhur râviyi meçhul kabul ettiği bilinen bir husustur. Hatta o, Tirmizî'yi de meçhul saymıştır.⁵⁴ Dolayısıyla onun ifadeleri ricâl âlimleri tarafından ihtiyatla karşılanmış ve birçok yerde tenkit edilmiştir.⁵⁵ Bununla birlikte incelenen râvi hakkında İbn Hazm'ın da görüşünü kaydetmekte bir beis yoktur. Fakat müellifin, İbn Şevzeb'in güvenilir bir hadis imamı olarak bilindiğini kaydettiği halde sadece İbn Hazm'ın açıklamasına dayanarak “İsnadda yer alan Abdullah b. Şevzeb'in cerh edilmesi nedeniyle rivâyet isnad bakımından sihatli değildir” değerlendirmesi izaha muhtaçtır.⁵⁶ Yazar başka bir isnad vesilesiyle de İbn Şevzeb hakkında İbn Hazm'a atıfta bulunmaksızın “İsnadda yer alan râvilerden İbn Ebi Şevzeb (Ebû Abdurrahmân) (ö. 156/773) meçhul olarak nitelendirilmektedir”⁵⁷ kaydını düşmektedir. Hâlbuki Canikli'nin kaynak olarak gösterdiği Tehzîb'de, Abdullah b. Şevzeb'e, zaman ve mekân olarak İbn Hazm'dan daha yakın, dokuz âlimin onu ta'dîl ettiği görülmektedir.⁵⁸ Böyle bir durumda söz konusu râvi için İbn Hazm'ın meçhul demesi bir şey ifade etmemektedir.

Yazar, Ahmed b. Hanbel'in şeyhi Abdüssamed b. Abdülvâris (ö. 204/820)

hakkında ise şu değerlendirmeyi zikreder: “*Meçhul bir hadisçi olduğu söylenmektedir. Ancak İbn Sa'd ve İbn Hibbân tarafından sika kabul edilmiştir*”.⁵⁹ Gerçekten de kaynak olarak verilen *el-Cerh ve't-ta'dîl*'de, râvi hakkında bazı bilgiler verildikten sonra “*İbn Abdurrahmân: Babam dedi ki: o meçhul bir şeyhtir*”. Bununla birlikte, söz konusu ifadeden önce eserin muhakkikinin dipnotu dikkat çekmektedir. “*Belki de nüsha da bir düşüklük vardır. Çünkü Abdussamed b. Abdülvâris meşhur biridir...*”. Gerçekten de el-Bâcî⁶⁰ ve Mizzî,⁶¹ Abdüssamed b. Abdülvâris biyografisinde, *el-Cerh ve ta'dîl*'deki ifadelerden farklı olarak “*Ebû Hâtîm dedi ki, o sadûktur, sâlihü'l-hadîstir*” ifadesini nakletmektedirler. Bu örnek, râvi hakkındaki değerlendirmelerde ricâl kaynaklarına da ne kadar dikkat edilmesi gerektiğini göstermektedir.

Çelişkinin mahiyeti farklı da olsa zikredeceğimiz şu örnek yukarıda zikredilen benzer hatalardan sayılabilir. Canikli, Buhârî'nin *Sahih*'inde, Mûsâ b. İsmâil – Ebû Avâne – Husayn – Amr b. Meymûn isnadıyla Hz. Ömer'in yerine geçecek şahıslarla ilgili bir haber zikretmektedir. Yazar isnaddaki râvilerin cerh ve ta'dîl durumlarını belirtirken Husayn hakkında şunları kaydeder:

“Husayn b. Abdurrahmân hakkında İbn Ebi Hâtîm “durumu meçhuldür” demektedir. Şa'bi'den hadis almış, ondan da İsmail b. Ebî Hâlid hadis rivâyet etmiştir. Bu iki kimse dışında hadis rivâyet ettiği veya hadis aldığı kimse bilinmemektedir. Buna rağmen İbn Hibbân tarafından sika kabul edilmiştir”.⁶²

Yazarın bir yandan Buhârî isnadında Huseyn'in hocası olarak Amr b. Meymûn'u, öğrencisi olarak da Ebû Avane'yi kaydederken, öbür yandan Hüseyin b. Abdurrahmân'ın sadece Şa'bi'den hadis aldığını ve İsmâil b. Ebî Hâlid'ten başka da öğrencisi olmadığını iddia etmesi gerçekten şaşırtıcıdır. İşin doğrusu ise şu şekildedir:

Buhârî'nin râvisi, Husayn b. Abdurrahmân es-Sülemî el-Kûfî (ö. 136) iken yazarın bahsettiği şahıs Husayn b. Abdurrahmân el-Hârisî'dir (ö. 139). Yazarın kullandığı kaynak olan İbn Hacer, ilkinde “ayn” rumuzunu koymuş, okuyucular karıştırmamasın diye ikincisini de temyîz olarak vermiştir. Bu açık uyarıya ve isnaddaki uyumsuzluğa rağmen iki râvinin nasıl karıştırılabildiği izaha muhtaçtır. Ayrıca ikincisinden, sadece İsmâil b. Ebî Hâlid'in rivâyet ettiği bilgisi de doğru değildir. Haccâc b. Ertâh da Husayn el-Hârisî'nin râvileri arasındadır.⁶³ Yazar, başka bir hadis vesilesiyle Buhârî'nin aynı isnadını zikretmekte, Husayn ile ilgili aynı yanlış değerlendirmeleri benzer ifadelerle kaydetmektedir.⁶⁴

⁵¹ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 102.

⁵² Zehebî, *Mizânü'l-itidâl*, II, 629. Yazar aynı karışıklığı *el-Cerh ve't-ta'dîl*'de de yapmıştır. Orada da meçhul sayılan şahıs, Abdülaziz b. Ebî Seleme değil, Abdülaziz b. Seleme'dir (V, 383). Abdülaziz b. Ebî Seleme'nin sika bir râvi olduğu üç sayfa sonrasında zikredilmiştir (V, 386).

⁵³ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 218.

⁵⁴ İbn Kesîr, *İhtisâru ulûmi'l-hadîs*, 1958/Kahire, s. 214 (Ahmed Muhammed Şakir, *el-Bahisü'l-hadis* ile birlikte).

⁵⁵ Bkz. İbn Hacer, *Lisânü'l-mizân*, 1986/Beyrut, I, 432.

⁵⁶ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 218.

⁵⁷ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 262. İsimdeki “Ebi” eki ve vefat tarihindeki farklılık yazardan kaynaklanmaktadır. Canikli'nin kaynak olarak zikrettiği Nu'aym'ın eserinde söz konusu şahıs “İbn Şevzeb” şeklinde kaydedilmiştir (Nu'aym, *Fiten*, I, 36).

⁵⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 255–256.

⁵⁹ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 153, ayrıca bkz. s. 246.

⁶⁰ Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrih*, III, 1036.

⁶¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 102. Muhakkik Beşşâr Avvâd, *el-Cerh ve ta'dîl*'in nüshasında bir sorun olduğunu kesin bir dille ifade etmektedir.

⁶² Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 79.

⁶³ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 382–383.

⁶⁴ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 81.

Eserin başka bir yerinde ise aynı yanlış Müslim'in *Sahîh*'inde geçen bir hadisi incelerken tekrarlanmıştır. Orada şu isnad zikredilir: Kuteybe b. Sa'îd – Cerîr – Husayn – Câbir...⁶⁵ Müellif, üzerinde konuştuğu isnada uymasa da Husayn hakkındaki yukarıda zikredilen ifadelerini ana hatlarıyla yinelemiştir.

5. İsnad ve Ricâl Değerlendirmelerinde Yapılan Hata ve Yanlışlar

İsnad ve ricâl ile ilgili olarak yukarıda zikredilenler bir yana İlyas Canikli'nin çalışmasında bazen okuyucuyu hayrete düşüren değerlendirmeler ve yanlışlıklar da yapılmıştır. Örneğin Canikli, eserin bir yerinde Resûlullah'ın rüyasında Ebû Bekir'i sonra da Hz. Ömer'i su çekerken gördüğünü anlatan bir hadis nakletmektedir. Hadisin rivâyetlerini değerlendiren yazar İbn Ebî Şeybe isnadını için şunları söylemektedir:

“Rivâyetin İbn Ebî Şeybe isnadında yer alan Sâlim b. Abdullah (ö. 106/725) genel olarak hadiste sika kabul edilmesine rağmen babasından naklettiği rivâyetlerin ‘munkatı’ olduğu haber verilmektedir”.⁶⁶

Değerlendirme kısmında ise yazar, -söz konusu isnadda yer alan başka bir râviyi cerh etmediğine göre- sadece bu sebeple İbn Ebî Şeybe rivâyetinin sahîh olmadığına karar vermiştir.⁶⁷

“*Sâlim b. Abdullah b. Ömer an ebîhi*” isnadının munkatı' olduğu bilgisi, en sahîh isnadlardan (*esahhü'l-esânîd*) birinin de ‘*Zührî an Sâlim an ebîhi*’ isnadı olduğunu bilen bir okuyucu için gerçekten şaşırtıcıdır. Yazarın kaynak olarak verdiği *Tehzîb*'e bakıldığında işin doğrusu ortaya çıkmaktadır. Sâlim b. Abdullah biyografisinin sonunda İbn Hacer şöyle demektedir: “*Sâlim'in, babasının amcası Zeyd b. Hattâb'tan aldığı rivâyetler kesinlikle munkatı'dır*”.⁶⁸ Görüldüğü gibi İbn Hacer, Sâlim'in babasından değil, babasının amcasından naklettiği hadisleri munkatı' saymış, söz konusu şahsın ismini de açıkça kaydetmiştir.

Yazar, Resûlullah'ın kendisinden sonra Ebû Bekir ve Ömer'e uyulmasını tavsiye eden bir hadisin Ahmed b. Hanbel – Süfyân b. Uyeyne kanalıyla gelen isnadını değerlendirirken de şu görüşü dile getirir:

“Ayrıca h. 198 yılında vefat eden Süfyân b. Uyeyne'den h. 241'de vefat eden Ahmed b. Hanbel'in doğrudan hadis rivâyet edip etmeyeceği şüpheli bir durumdur”.⁶⁹

Oysa, Ahmed b. Hanbel'in 164 yılında doğduğu, oğlu Sâlih b. Ahmed b. Hanbel tarafından telif edilen *Sîretü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* adlı eserden,⁷⁰ İlahiyat Fakültelerinde ders kitabı veya yardımcı kitap olarak okutulan Talat

Koçyiğit'in *Hadis Tarihi*'ne⁷¹ kadar birçok kaynakta zikredilen meşhur bir husustur. Onun, 183'te vefat eden hocası Hüseyim'den hadis alışması, bu yıllarda yaptığı rihleleri ve haccı temel ricâl eserlerinde kaydedilmektedir. Yazarın da bu bilgilerden habersiz olması tabii ki düşünülemez. Canikli, bilinçli bir şekilde bu bilgilerden şüphe duyuyorsa nedenlerini izah etmesi gerekirdi. Zira 241'de vefat eden birisinin 198'de yılına kadar yaşamış şeyhinden hadis alabilmesi için (ilkinin faraza on sekiz, yirmi yaşlarında hadis öğrenmeye başladığı düşünülürse) yaklaşık altmış sene yaşaması gerekmektedir. Bu yaş, hiç de şüphe duyulacak bir rakam değildir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel, *Müsned*'inin birçok yerinde İbn Uyeyne ile arasında ittisale delâlet eden sîgaları kaydetmiştir.⁷² Öte yandan yazarın daha önce Ahmed b. Hanbel – Muhammed b. Yezîd (ö. 188/805)⁷³ ve Ahmed b. Hanbel – Muhammed b. Ca'fer –Gunder- (ö. 193/810)⁷⁴ isnadlarını kaydettiği halde, ittisal açısından herhangi bir şüphe izhar etmediği belirtilmelidir. Hatta yazar, hicrî 180 yılında vefat eden Mübârek b. Sa'îd hakkındaki değerlendirmeleri zikrederken şöyle demektedir:

“Mubarek b. Sa'îd (ö. 180/797) de güvenilir hadisçilerden sayılmaktadır. Ancak İbn Hibbân, onun hatalı rivâyetlerde bulunduğunu [belirtmekte]; Ahmed b. Hanbel ise ‘Onu gördüm fakat ondan hadis yazmadım demektedir’”.⁷⁵

Yazar bu bilgileri de herhangi bir itiraz kaydı belirtmeksizin nakletmektedir.

Aralarındaki rivâyet ilişkisi bilinen muhaddislerin bile görüşüp görüşmediği konusunda tereddüt duyan bir araştırmacının, bu tavrını incelediği diğer isnadlarda da göstermesi beklenirdi. Bu husus göz önüne alındığında aşağıdaki örnekler hayli ilgi çekicidir.

Yazar, halîfellerdeki bozulmayı dile getiren rivâyetleri şema olarak gösterirken Adürrezzâk'tan geldiği anlaşılan bir rivâyete de yer vermektedir. Şemadaki çizime göre hadis, Hz. Peygamber'den Ma'mer'e ondan Eyyûb'a ondan Ebû Kılâbe'ye ondan da Adürrezzâk'a intikal etmektedir.⁷⁶

Şemada görülen isim sıralamasındaki bu gariplik ilk bakışta ilahiyat çalışmalarında çizimlerin az kullanılmasından kaynaklanan maddi bir hata olarak karşılanabilir. Fakat bu yanlışlığın izi isnad değerlendirmesinde de görülmektedir. Yazar bu isnadı şu şekilde cerh eder:

“Hadisin râvilerinden Ebû Kılâbe er-Rakâşi (Abdülmelik b. Muhammed) (ö. 276/890), hadislerini ezberinden rivâyet ettiği için isnad ve metinlerinde hatalar görülmüştür. Söz konusu rivâyetin Adürrezzâk isnadı sıhhatini kaybetmiştir”.⁷⁷

⁶⁵ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 212.

⁶⁶ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 118.

⁶⁷ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 119.

⁶⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 438.

⁶⁹ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 91.

⁷⁰ Sâlih b. Abdullah b. Ahmed, *Sîretü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (thk. Abdülmunim Ahmed), Dârü's-selef, Riyad, s. 29.

⁷¹ Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 239.

⁷² Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 68, 110, 115, 179, 197 vd.

⁷³ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 30.

⁷⁴ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 29.

⁷⁵ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 94–95.

⁷⁶ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 255.

⁷⁷ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 255.

Ahmed b. Hanbel ile İbn Uveyne arasındaki yaklaşık kırk senelik farkı şüpheli bulan yazar, her nedense 276'da vefat eden birisinin, 211'de ölen Adürrezzâk'ın nasıl şeyhi olabileceğini ve *Musannef*'te yer alabileceğini sorgulama ihtiyacı hissetmemiştir. Üstelik yazar, hem Adürrezzâk'ın hem de isnadında yer aldığını iddia ettiği Ebû Kılâbe'nin vefat tarihlerini aynı sayfada zikretmektedir. Kitabın dipnotundan ise aslında bu rivâyetin Adürrezzâk'ın *Musannef*'inde değil, Ma'mer b. Râşid'in *Câmi*'inde yer aldığını öğreniyoruz.⁷⁸ Ma'mer b. Râşid'in eserine bakıldığında ise isnadın "*an Eyyûb an Ebî Kılâbe...*" şeklinde zikredildiği görülmektedir.⁷⁹

Aynı rivâyet İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde de yer almaktadır. Yazar bu isnadı da şu ifadelerle cerh eder:

"Hadisin râvilerinden Ebû Kılâbe (ö. 276/890)'ın rivâyet ettiği hadislerin isnad ve metinlerinde hatalar görülmüştür. Dolayısıyla söz konusu rivâyetin İbn Ebî Şeybe isnadı zayıftır".⁸⁰

Yazar bir sayfa sonraki genel değerlendirmesinde ise şöyle der:

"Bu rivâyetin İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849).... isnadında yer alan Ebû Kılâbe er-Rakâşî (Abdülmelik b. Muhammed) (ö. 276/890) Basralı olup anadan doğma gözleri görmemektedir. Bu nedenle hadislerini ezberden naklettiği için isnad ve metinlerinde hatalar görülmüştür".⁸¹

Burada da yazar her iki şahsı vefat tarihleriyle zikrettiği halde bu Ebû Kılâbe'nin İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde yer almasından şüphelenmemiştir.

Yazar başka bir rivâyet vesilesiyle daha Ebû Kılâbe'den bahseder. İbn Mâce'nin (ö. 275/888) *Sünen*'inde yer alan bu rivâyetin isnadı yazarın zikrettiği şekliyle "*Ebû Esmâ er-Rahâbî, Ebî Kılâbe, Hâlidül-Hazzâ, Süfyân es-Sevrî, Adürrezzâk, Ahmed b. Yûsuf ve Muhammed b. Yahyâ ve Sevban*" isimlerinden oluşmaktadır. Burada hadisin sahabî râvisi Sevbân ile İbn Mâce'nin hocaları olan Ahmed b. Yûsuf ve Muhammed b. Yahyâ'nın yan yana yazılması kafa karıştırıcı bir durumdur. Ama bu o kadar da önemli değildir. *Sünen*'de geçtiği şekliyle aslında isnad şu şekildedir: İbn Mâce – Muhammed b. Yahyâ ve Ahmed b. Yûsuf – Adürrezzâk – Süfyân es-Sevrî – Hâlid el-Hazzâ' – Ebî Kılâbe – Ebû Esmâ er-Rehâbî - Sevbân.... Görüldüğü gibi burada Ebû Kılâbe tâbiîn tabakasına denk düşmektedir. Ama yazar bu isnadı şu şekilde cerh etmektedir: "*Râvilerden Ebû Kılâbe'nin (ö. 276/890) cerh edilmesi nedeniyle rivâyet isnad bakımından sahih değildir*".⁸²

Bu durum sadece Ebû Kılâbe örneğiyle sınırlı değildir. Yazar, Nu'aym'ın (ö. 228/894) *el-Fiten*'inde yer alan Mehdi ile ilgili bir hadisin isnadının şemasını

⁷⁸ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 255.

⁷⁹ Ma'mer b. Râşid, *Câmi*, XI, 447 (Adürrezzâk'ın *Musannef*'i ile birlikte).

⁸⁰ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 256–257.

⁸¹ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 258.

⁸² Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 269.

vermektedir. Şema şu şekilde yazıya aktarılabilir: Hz. Peygamber – Sabbâh – Ebû Zür'a – İbn Lehî'a – Rişdîn b. Sa'îd – Velîd – Ebû Nu'aym (ö. 228/843).⁸³

İsnadda zikredilen müellifin isminin Nu'aym olması gerektiği açıktır. Ayrıca *Kitabü'l-Fiten*'e bakıldığında isnadın "*Nu'aym – Velîd – Rişdîn*" şeklinde sıralanmadığı görülmektedir. Orada Nu'aym'ın iki hocası zikredilmiş; "*Haddesenâ Velîd ve Rişdîn*" denmiştir. Bunlardan daha da önemlisi, hadis merfû değildir. Yani Resûlullah'a nispet edilmemiştir.⁸⁴ Canikli daha sonra râviler hakkında bilgiler vermeye başlar:

"Râvilerden Velîd b. Şuca'ı (ö. 281/894) güvenilir kabul edenler olduğu gibi, hadislerinin yazılacağı ancak onlarla amel edilemeyeceğini söyleyenler de vardır".⁸⁵ Canikli, Ebû Zür'a için de şöyle demektedir: "Ebû Zür'a (ö. 243/856) ise yaşadığı dönemin önemli hadisçilerinden kabul edilmektedir".⁸⁶

Bu örnekte de yazar, vefat tarihlerini zikrettiği halde 281'de vefat eden Velîd b. Şuca'ın nasıl 228'de ölen Nu'aym'ın hocası olabileceğini hiç aklına getirmemiştir. Benzer şekilde, kendisinin verdiği şemada bile tâbiîn tabakasında görülen Ebû Zür'a'nın, kitabın müellifi Nu'aym'dan daha sonra nasıl vefat etmiş olabileceğini sorgulamamıştır. Öte yandan söz konusu râvilerin vefat tarihlerinin yazarın kaydettiği gibi olmadığı, aslında Velîd b. Şuca'ın 243, Ebû Zür'a'nın ise 281 yılında vefat ettiği belirtilmelidir.⁸⁷ İşin doğrusu şu şekildedir:

İsnadda zikredilen Velîd, Velîd b. Müslim'dir (ö. 196). Mizzî, onun hocaları arasında İbn Lehî'a'yı, öğrencileri arasında da Nu'aym b. Hammâd'ı saymıştır.⁸⁸ Zaten Nu'aym da söz konusu eserin birçok yerinde Velîd b. Müslim'in ismini açıkça zikretmektedir.⁸⁹ Nu'aym'ın isnadında yer alan Ebû Zür'a ise muhtemelen Ebû Zür'a Amr b. Câbir el-Hadramî el-Mısıri'dir (ö. 120 den sonra). O, İbn Lehî'a'nın şeyhleri arasında sayılmaktadır.⁹⁰

Canikli başka bir isnad şemasında ise şu sıralamayı zikreder: Şemaya göre Hz. Peygamber'in hadisini Cübeyr b. Müt'im, Ya'kub b. Cübeyr'e o da babasına o da babasına o da Muhammed b. Cübeyr'e o da Ahmed b. Hanbel'e nakletmektedir.⁹¹ Daha sonra yazar, isnadda yer alan Ya'kub b. Cübeyr hakkında şu değerlendirmeyi yapar:

"Ya'kub b. Cübeyr hakkında 'meçhul' değerlendirmesi yapılmaktadır. Dolayısıyla

⁸³ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. s. 260.

⁸⁴ Nu'aym, *Fiten*, I, 104. Yazarın esas aldığı Nu'aym'ın *el-Fiten*'inin kapağında vefat tarihi olarak 288 yılı verilmektedir. Doğrusu metinde zikredilendir.

⁸⁵ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 261.

⁸⁶ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 261.

⁸⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 236–237; XI, 135–137

⁸⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XXXI, 87, 91.

⁸⁹ Nu'aym, *Fiten*, I, 29, 33, 39, 57 vd.

⁹⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 10.

⁹¹ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 108.

bu rivâyetin isnadı esas alınarak sıhhatli olduğunu söyleme imkanı yoktur”.⁹²

Rivâyetin zikredildiği Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’ine bakıldığında isnadın şu şekilde sıralandığı görülmektedir: “*Ahmed b. Hanbel – Ya’kûb – Ebî – ebîh – Muhammed b. Cübeyr – Babası Cübeyr b. Mut’im...*”.⁹³ Görüldüğü gibi burada Ya’kub’un, İbn Cübeyr olduğu söylenmemekte, ayrıca onun Ahmed b. Hanbel’in şeyhi olduğu görülmektedir. Bu râvi, Ya’kub b. İbrâhim b. Sa’d’ır (ö. 208). Ya’kub, babasından hadis almış, ondan Ahmed b. Hanbel rivâyette bulunmuştur.⁹⁴ Yazarın Ya’kub b. Cübeyr için kaynak olarak verdiği Zehebî ise, ondan Zekeriyâ b. İshâk’ın nakilde bulunduğunu belirtmektedir. Burada Zekeriyâ b. İshâk araştırılsaydı, onun Abdullah b. Mübarek, Adürrezzâk, Vekî’ b. Cerrâh ve tabakasındaki râvilerin şeyhi olduğu,⁹⁵ dolayısıyla Ya’kub b. Cübeyr bir yana Zekeriyâ’nın bile Ahmed b. Hanbel’in şeyhi olamayacağı görülmüştü.

Konuyla ilgili bir başka örnek ise şöyledir: Resûlullah (s.a.v.) zamanında görülen bir rüya Ebû Dâvûd ve Tirmizî’nin *Sünen*lerinde zikredilmiştir. Çizilen şemadan anlaşıldığına göre iki rivâyetin de ortak râvileri şu isimlerden oluşmaktadır. Hz. Peygamber – Ebû Bekre – Hasan – Eş’as – Muhammed b. Abdullah el-Ensârî. Şemadan anlaşıldığına göre Ebû Dâvûd, söz konusu hadisi Muhammed el-Ensârî’den doğrudan; Tirmizî ise Muhammed b. Beşşâr aracılığıyla rivâyet etmektedir.⁹⁶ Yazar daha sonra şu değerlendirmeyi yapar:

“Ebû Dâvûd ve Tirmizî’nin râvilerinden Muhammed b. Abdullah el-Ensârî’nin (ö. 100?/719?) münker hadisler rivâyet ettiği, güvenilir kimselerden onların hadisleri olmayan şeyler naklettiği, ayrıca uydurma hadisler rivâyet ettiği ve yalancı olduğu, bu nedenle hadisleriyle amel edilemeyeceği haber verilmektedir. Hadisin bir diğer râvisi olan Eş’as b. Abdurrahmân’ın hadiste güvenilir olmadığı hadislerinin yazılmayacağına dair bilgiler verilmektedir. Dolayısıyla söz konusu rivâyet isnad bakımından zayıftır”.⁹⁷

Yazar, daha sonra da Tirmizî rivâyetini yorumlarken ilgili cerh ifadesini yineler:

“Rivâyetin Ebû Dâvûd ve Tirmizî isnadında yer alan Eş’as b. Abdurrahmân’ın cerh edilmiş olması nedeniyle rivâyet sıhhatli değildir”.⁹⁸

Burada verilen bilgilerde de birden çok yanlış yapılmıştır. Her şeyden önce 100 civarında vefat eden Muhammed b. Abdullah el-Ensârî’nin, 275’de vefat eden Ebû Dâvûd’un şeyhi olması tarihen imkânsızdır. Benzer durum, Tirmizî için de geçerlidir. Nitekim yazarın kaynak olarak verdiği *Tehzîb*’e bakıldığında,

⁹² Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 109.

⁹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 82.

⁹⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 380.

⁹⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 328.

⁹⁶ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 125.

⁹⁷ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 127.

⁹⁸ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 127.

biyografisini zikrettiği Muhammed b. Abdullah b. Ziyâd el-Ensârî’nin, Humeyd et-Tavîl ve Süleyman et-Teymî gibi tâbiîn râvilerinin öğrencisi olduğu görülmektedir. Ayrıca, İbn Hacer söz konusu râvi için sadece (ف) rumuzunu koymuştur. Aranan şahıs Ebû Dâvûd ve Tirmizî’nin râvisi olduğuna göre, sadece bu bile, aslında yazarın şüphelenmesini gerektiren bir durumdur. Öte yandan Hümejd et-Tavîl (ö. 143–145) ve Süleyman et-Teymî’nin (ö. 143) öğrencisi olan birisinin, hicrî yüz civarında vefat etmiş olamayacağı da açıktır. Bu durum, muhtemelen, “*O, yüz yaşını aşkın olarak vefat etti*” bilgisinin⁹⁹ yanlış anlaşılmasından kaynaklanmaktadır.

Tirmizî ve Ebû Dâvûd’un isnadında yer alan Muhammed b. Abdullah el-Ensârî ise, Enes b. Mâlik ailesine mensup Muhammed b. Abdullah b. Musennâ el-Ensârî’dir (ö. 214). Hadisleri *Kütüb-i Sitte*’nin tamamında yer almıştır. Ebû Dâvûd ve Tirmizî’nin isnadlarında zikredildiği şekliyle, Eş’as (b. Abdülmelik)’ten hadis nakletmiş, Muhammed b. Musennâ (ö. 252) ve Muhammed b. Beşşâr (ö. 252) da kendisinden rivâyette bulunmuştur. Bu noktada iki hususun daha altı çizilmelidir. Yazar, Ebû Davud ile Muhammed b. Abdullah arasındaki râviyi atlamıştır ki o, Muhammed b. Müsennâ’dır.¹⁰⁰ İkincisi, isnadda Eş’as olarak zikredilen şahıs, yazar Eş’as b. Abdurrahmân olarak belirlemiş ve bu sebeple de isnadı sahîh saymamıştır (Tirmizî rivâyeti yorumu). Ancak İbn Hacer’in, Muhammed’in hocaları arasında Eş’as b. Abdülmelik’i saymasına rağmen Eş’as b. Abdurrahmân’ı zikretmemiş olması, bu bilgiden de şüphelenilmesini gerektirmektedir. Yazarın, hakkında bilgi verdiği Eş’as b. Abdurrahmân için, yine kendisinin kaynak olarak kullandığı *Tehzîb*’e bakıldığında (ـ) rumuzuyla hadislerinin sadece Tirmizî’nin *Sünen*’inde yer aldığına işaret edildiği görülmektedir. Ayrıca, hocaları arasında Hasan, öğrencileri arasında da Muhammed b. Abdullah bulunmamaktadır. Burada da doğru isim, Eş’as b. Abdülmelik’tir. İsnadda zikredildiği gibi o, Hasan el-Basrî’den hadis almış, Muhammed b. Abdullah el-Ensârî’ye de rivâyette bulunmuştur.¹⁰¹

Benzer şekilde yazar, halîfelerdeki bozulmayı dile getiren rivâyetlerden birinin Tirmizî’de yer aldığını söylemekte ve isnadını şu şekilde zikretmektedir: Harun b. İshâk el-Hemedânî, Muhammed b. Abdulvehhâb, Ebû Hüseyin, eş-Şa’bî, Âsım el-Adiyy, Ka’b b. Ucre, (Hz. Peygamber). Daha sonra râvileri değerlendiren yazar, Ebû Hüseyin hakkında şunları söylemektedir:

“Ebû Hüseyin (Ahmed b. Abdullah) (ö. 247/862), hadiste sika bir kimse olarak kabul edilmektedir. Tirmizî kendisinden hadis almıştır”.¹⁰²

⁹⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 256.

¹⁰⁰ Ebû Dâvûd, “Sünne”, 8.

¹⁰¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 358.

¹⁰² Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 258.

Canikli'nin bu değerlendirmesi de hatalıdır. Zira isnadda görüldüğü üzere Ebû Huseyn, Şa'bî'nin öğrencisidir. Şa'bî hicrî yüzdenden sonra vefat ettiğine göre onun öğrencisininin 247'de vefat eden birisi olması imkânsızdır. Hâlbuki burada Ebû Husayn denilen şahıs, Ebû Hasîn¹⁰³ Osman b. Asım b. Husayn el-Kûfî'dir (ö. 127). Söz konusu hadiste geçtiği üzere Şa'bî'den hadis almış Mis'ar b. Kidâm'a da rivâyette bulunmuştur.¹⁰⁴ Böylece, yazarın bu hadis "*Nesâî'de de aynı sened ve metinle yer almaktadır. Nesâî isnadında Mis'ar b. Kidâm (ö. 155/772) da yer almaktadır*"¹⁰⁵ sözünün eksikliği ortaya çıkmaktadır. Zira Mis'ar, aynı şekilde Tirmizî rivâyetinin de râvilerindedir. Öte yandan yazarın sözünü ettiği Ahmed b. Abdullah, "Ebû'l-Hüseyn" (sin harfi ile), Tirmizî de geçen râvinin ise "Ebû Hasîn" (sad ile) şeklinde yazıldığı belirtilmelidir.¹⁰⁶

Başka bir vesileyle yazar Müslim'den iktibas ettiği bir hadisin isnadını şema halinde göstermektedir. Şema şu şekilde yazıya aktarılabilir: Hz. Peygamber – Sa'd b. Ebî Vakkâs – Sa'îd b. Müseyyeb – Muhammed b. Münkedir – Ebû Seleme Mâcişûn (Abdullah b. Seleme el-Mâcişûn) – Müslim.¹⁰⁷ Daha sonra yazar râvileri değerlendirirken Mâcişûn hakkında şu değerlendirmeyi yapar:

"Abdullah b. Seleme el-Mâcişûn (ö. 166/783) önemli tabii alimlerindedir. Nesâî, İbn Hibbân ve diğer birçok alimler tarafından güvenilir bir kimse olarak nitelendirilmektedir".¹⁰⁸

Hâlbuki yazarın verdiği isnadda Ebû Seleme, Müslim'in şeyhi olarak görülmektedir. Vefat tarihleri arasındaki yaklaşık yüz yıl dikkate alınır ise isnadda bir eksiklik olduğu açıktır. Öte yandan yukarıda zikredildiği üzere yazarın, eserinde başka bir Mâcişûn'dan bahsettiği de hatırlanmalıdır. Oradaki isim, Abdülaziz b. Ebî Seleme el-Mâcişûn şeklinde kaydedilmiş ve vefat tarihi olarak da (ö. 164/781) yılı verilmişti.¹⁰⁹

Müslim'in eserine müracaat edildiğinde ise isnadın çok daha farklı olduğu görülmektedir. İsnad şu şekildedir: Müslim – Yahyâ b. Yahyâ ve Ebû Ca'fer Muhammed b. Sabbâh ve Ubeydullah el-Kavârîrî ve Süreyc b. Yûnus – Yûsuf Ebû Seleme el-Mâcişûn – Muhammed b. Münkedir – Sa'îd b. Müseyyeb – Âmir b. Sa'd b. Ebî Vakkâs – Babası Sa'd b. Ebî Vakkâs.¹¹⁰ Bu isnad, yazarın kaydettikleriyle karşılaştırıldığında üç husus dikkat çekmektedir.

Birincisi, Müslim'in hocalarından bahsedilmemiş, ikincisi Sa'îd b.

Müseyyeb ile Sa'd b. Ebî Vakkas arasındaki Âmir ismi atlanmış,¹¹¹ üçüncüsü ve konumuz açısından en önemli olanı ise buradaki Mâcişûn'un isminin Yûsuf olduğu göz ardı edilmiştir. Yazarın kaydettiği el-Mâcişûn'un künyesi, Ebû Seleme olmasına rağmen adı Abdullah'tır ve tâbiin tabakasına mensuptur. O, hicrî 166 değil, 106 yılında vefat etmiştir. 160'lı yıllarda vefat eden şahıs ise, adı geçen râvinin oğlu Abdülaziz b. Ebî Seleme'dir. İncelenen isnadda Müslim'in râvisi olan Mâcişûn ise Yûsuf b. Ya'kûb b. Ebî Seleme olup Abdülaziz'in amcasının oğludur ve yaklaşık olarak 185 yıllarında vefat etmiştir. Onun da künyesi Ebû Seleme'dir.¹¹² Muhtemelen Müslim, Mâcişûnların karışmaması için râvinin ismini de tasrih etmiştir. Ayrıca Abdullah b. Ebî Seleme ismi, Müslim'in isnadında zikredilen şeyh ve öğrencileriyle uyuşmamaktadır. O, Abdullah b. Ömer'den hadis nakledecek kadar eskidir.¹¹³

Eserde zikredilenlerden başka ilginç yanlışlıklar da yapılmıştır. Örneğin yazar, Resûlullah'ın, kendisinden sonra Ebû Bekir ve Ömer'e uyulmasını istediği bir hadisin isnadını şu ifadelerle kaydeder: "*Bu konuda diğer bir rivâyet de, [Ahmed b. Hanbel] - Vekî' - İbn Ebî Leylâ - Şeyh (Hilal) - Hüzeyfe kanalıyla şu şekilde gelmektedir...*"¹¹⁴ Yazar Vekî' (ö. 197/813) ve İbn Ebî Leylâ (ö. 146/764) hakkındaki cerh ve ta'dilleri zikrettikten sonra "*Diğer bir râvi Şeyh (Hilâl b. A'lâ) (ö. 187/803) hafız muhaddislerden olup, yaşadığı dönemde kendisinden hadis dersi alınan sika bir kimsedir*".¹¹⁵

Burada da birkaç husus dikkat çekmektedir. Her şeyden önce isnadda Hüzeyfe'nin râvisi olan ve İbn Ebî Leylâ'nın da (ö. 146) şeyhi olarak görünen birisininin 187 de vefat etmiş olması mantıklı değildir. Canikli'nin kaynak olarak verdiği İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-ta'dîl*'ine bakıldığında yazarın kastettiği Hilâl hakkında şöyle bir değerlendirmenin yapıldığı görülmektedir: "...*Babam ondan Rakka'da hadis işitti...*"¹¹⁶ Ebû Hâtim'in yanı sıra Nesâî'nin de hocası olan söz konusu Hilâl b. 'Alâ, hicrî 184'te doğup 280 yılında vefat etmiştir.¹¹⁷ Hadisin zikredildiği Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ine bakıldığında ise onun, söz konusu isnadı, "*Bana Vekî' tahdîsen rivâyet etti; o, İbn Ebî Leylâ'dan o da bir şeyhten ki ona Hilâl denirdi; o da Hüzeyfe'den...*" şeklinde zikrettiği görülmektedir.¹¹⁸ Buradaki Hilâl, muhtemelen, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin

¹⁰³ İbn Hacer, *Takrib*, s. 384.

¹⁰⁴ İbn Hacer, *Tehzib*, VII, 126–128.

¹⁰⁵ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 258.

¹⁰⁶ İbn Hacer, *Tehzib*, I, 47. Krş. Tirmizî, "Fiten", 72. Tirmizî'nin çağrı nüshasında Ebû Husayn şeklinde zabtedilmiştir.

¹⁰⁷ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 51.

¹⁰⁸ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 54.

¹⁰⁹ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 102.

¹¹⁰ Müslim, "Fedâilü's-sahâbe", 4 (30).

¹¹¹ Bu hazif, hadisin sonunda Sa'îd b. Müseyyeb'in, "*Ben hadisi bizzat Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan dinlemek istedim...*" ifadesi dikkate alınarak yapılmış olabilir.

¹¹² İbn Hacer, *Tehzib*, XI, 431–432.

¹¹³ İbn Hacer, *Tehzib*, V, 243.

¹¹⁴ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 92.

¹¹⁵ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 93.

¹¹⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 79 (Yazarın verdiği bu sayfada söz konusu râviden başka Hilâl ismi bulunmamaktadır).

¹¹⁷ İbn Hacer, *Tehzib*, XI, 83–84.

¹¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 385.

muhakkiki'nin de belirttiği gibi, Rib'î b. Hirâş'ın mevlâsı Hilâl'dir.¹¹⁹ Aslında bu isnadı tartışmanın çok da gereği yoktur. Zira Canikli'nin kaydettiği isnadın sonunda Huzeife, "Nebi'ye her şeyi sorardım, hatta taşlara dokunmayı bile..." hadisini zikretmekte, yazarın kastettiği Allah Resûlü'nden sonra Ebû Bekir ve Ömer'e uyulmasını isteyen rivâyet ise "Vekî' - Süfyân - Abdülmelik b. Umeyr - Rib'î'nin Mevlâsı - Rib'î - Hüzeyfe... tarikiyle bir sonrasında yer almaktadır.¹²⁰ Yani yazar peş peşe gelen iki hadisi karıştırmıştır.

Halifelerin Hz. Peygamber tarafından işaret edildiğine dair zikredilen bir hadisin isnadı şu şekilde kaydedilmiştir: (Bezzâr), Amr b. Ali [ve], Ukbe b. Mukarram, Ebû Âsım, Amr b. Muhammed, Sâlim ve babası...". Yazar daha sonra isnaddaki râviler hakkında şunları söylemektedir:

"Amr b. Ali (ö. 249/863) hadiste hafız olup rical ve ilel ile ilgili geniş bilgiye sahiptir ...; Ukbe b. Müslim ise hadiste güvenilir kabul edilmektedir... Diğer bir râvi Amr b. Muhammed (ö. 232/847) güvenilir kabul edilmesine rağmen bazı rivâyetlerinde hata yaptığı kabul edilmektedir. Söz konusu rivâyet isnad bakımından problemlidir".¹²¹

Yukarıda adı geçen Ukbe b. Müslim'in, Ukbe b. Mukarram olması gerektiği açıktır. Burada asıl dikkati çeken, isnadda Sâlim'in öğrencisi olarak gözüken Amr b. Muhammed'in nasıl hicrî 232'de vefat etmiş olabileceğidir. Bilindiği gibi Sâlim tâbiîn tabakasına mensuptur ve hicrî 106 yılında vefat etmiştir. Zikrettiği vefat tarihine bakılırsa yazarın kastettiği Amr, Amr b. Muhammed b. Bükeyr'dir (ö. 232). O, Hüseyim, Vekî', İbn Uyeyne ve Adürrezzâk ve diğer râvilerden hadis almış, Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvûd gibi muhaddislere de rivâyette bulunmuştur.¹²² Ancak Bezzâr'ın isnadındaki doğru isim, Amr b. Muhammed değil, Ömer b. Muhammed'dir. O, Bezzâr'ın da zikrettiği gibi, hafız düzeyinde bir muhaddis değildir.¹²³ Ömer b. Hattâb ailesine mensup olan Ömer b. Muhammed, babasının amcası Sâlim'den hadis almış kendisinden de, isnadda zikredildiği gibi, Ebû Âsım rivâyette bulunmuştur. O, hicrî ikinci asrın ortalarında vefat etmiştir.¹²⁴

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'den nakledilen bir diğer isnad, Hz. Peygamber - Hz. Âişe - İbn Ebî Müleyke - Abdülazîz b. Rûfey' - Muhammed b. Ebân - Tayâlisî'den oluşmaktadır. Yazar bu isnadı şu ifadelerle değerlendirir:

"...Diğer bir râvi Abdülazîz b. Rûfey' (ö. 103/720) tabiinin sika râvilerindedir. Muhammed b. Ebân (ö. 204/820)'nin ise sika bir râvi olduğu, hadislerinin itibar

için yazılabileceği söylenmektedir".¹²⁵

Burada da Abdülazîz ile öğrencisi Muhammed arasındaki yaklaşık yüz senelik fark, Muhammed b. Ebân ile Tayâlisî'nin ise aynı yılda vefat etmiş olmaları dikkat çekmektedir. İşin doğrusu şu şekildedir:

Öncelikle belirtilmesi gerekir ki, Abdülazîz b. Rûfey' hicrî 103 değil, 130 yılında vefat etmiştir. Yazarın kaynak olarak verdiği İbn Hibbân ise Muhammed b. Ebân hakkında şu bilgileri vermektedir: "Muhammed b. Ebân el-Belhî. İbn Uyeyne ve Vekî'den hadis nakletti. Ondan da kendi beldesinin halkı rivâyette bulundular. O, 245'de vefat etti...".¹²⁶ Aynı Muhammed b. Ebân için Ebû Hâtım de "sadûk" değerlendirmesinde bulunmuştur.¹²⁷ Ancak Hicrî 245'te vefat eden birisinin Tayâlisî'nin hocası olması mantıklı değildir. Netice itibarıyla yazar burada da Muhammed b. Ebân'ları karıştırmıştır. Isnadda zikredilen Muhammed b. Ebân, zayıf bir râvi olan Muhammed b. Ebân el-Cu'fî'dir (ö. 175).¹²⁸ Nitekim İbn Sa'd, aynı hadisi Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ve beraberinde Affân b. Müslim) isnadıyla nakletmiş burada Muhammed b. Ebân'ın "el-Cu'fî" olduğunu açıkça belirtmiştir.¹²⁹ Bu örnek, sadece hüküm açısından değil, isnadda yer alan râvilerin kimliklerini doğru tespit edebilmek için de incelenen hadisin bütün isnadlarının toplanması gerektiğini göstermektedir.

Başka bir vesileyle zikredilen Müslim, Züheyr b. Harb, Ali b. Hucr, İsmâil b. İbrâhim, Cüreyrî... isnadını zikrettikten sonra yazar şöyle demektedir:

"İsmail b. İbrâhim (ö. 236/851) hadiste güvenilir kabul edilmekle birlikte, Bağdat'a geldiğinde hadislerinde hata görüldüğü bildirilmektedir".¹³⁰

İsnadın doğrusu, Müslim - Züheyr b. Harb ve Ali b. Hucr - İsmâil b. İbrâhim... olması gerekmektedir. Yazar buradaki İsmâil b. İbrâhim'i, Müslim'in hocası olan İsmâil b. İbrâhim b. Ma'mer olarak düşünmüştür. Oysa doğrusu, Müslim'in şeyhinin şeyhi olan ve İbn Uleyye şeklinde meşhur olan İsmâil b. İbrâhim'dir (ö. 193).¹³¹

Benzer şekilde yazarın, bir yandan, Yezid b. Harûn'un (206/822) vefat tarihini zikretmesi öte yandan onun hakkındaki, "tabiinin sika râvilerinden kabul edilmektedir" değerlendirmesi kendi içinde çelişkilidir.¹³²

¹¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVI, 575 (Muhakkik Hamza Ahmed ez-Zeyn'in notu -Ahmed Muhammed Şâkir tahkikinin devamı-).

¹²⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 385.

¹²¹ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 98

¹²² İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 97 (Yazar, yanlışlıkla VII. cilt demiştir).

¹²³ Heysemî, *Keşfü'l-estâr*, II, 224. Canikli de, Bezzâr'ın söz konusu ifadelerine dikkat çekmiştir. Orada da Ömer yerine Amr denmiştir (s. 98 dipnot).

¹²⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 495-496.

¹²⁵ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 59.

¹²⁶ İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 102. (Yazarın zikrettiği bu sayfada başka Muhammed b. Ebân'dan bahsedilmemektedir). Bu Muhammed b. Ebân, yazarın kaynak olarak zikrettiği İbn Ebî Hâtım'ın *el-Cerh ve't-ta'dîl*'i ile de uyumludur (VII, 200).

¹²⁷ İbn Ebî Hâtım *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 200.

¹²⁸ Hakkında bilgi için bkz. İbn Hacer, *Ta'cîlü'l-menfa'a*, I, 357.

¹²⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, III, 180. İbn Sa'd'ın yanı sıra *Fezâilü's-Sahâbe*'de de râvinin nisbesi açıklanmıştır (Ahmed b. Hanbel, *Fezâil*, I, 221 -Abdullah'ın ziyadesi-)

¹³⁰ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 249.

¹³¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 276.

¹³² Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 137.

Öte yandan yazarın bazı yerlerde tercüme hatası yaptığı da gözlenmektedir. Örneğin yazar, Muhammed b. Cübeyr isimli râviyi değerlendirirken şu ifadelerle yer verir:

“Ancak onun Ömer b. Hattâb’dan işittiği rivâyetler sıhhatli sayılmamıştır. Darekutni onun hadislerini mürsel olarak rivâyet etmiştir”.¹³³ Bu ifadeler aslında şu şekildedir: “Onun Ömer’den hadis işittiği doğru değildir. Dârekutni, onun Osman’dan aldığı hadislerin mürsel olduğunu açıkça söylemiştir”.¹³⁴

6. İsnad ve Râvi Değerlendirmelerinde Çelişkiler

İsnad ve râvi değerlendirmeleri dikkate alındığında zaman zaman kitabın kendi içerisinde çelişkilere düştüğü görülmektedir. Örneğin yazar, Buhârî’nin Muhammed b. Beşşâr – Gunder (Muhammed b. Ca’fer) – Şu’be – Sa’d – İbrâhim b. Sa’d – ebihi isnadını naklettikten sonra şu değerlendirmeyi yapar:

“Bu rivâyetin, isnadda yer alan Muhammed b. Beşşâr (ö. 252)’in cerh edilmesi nedeniyle zayıf olduğu söylenebilir”.¹³⁵ Başka bir vesileyle ise Muhammed b. Beşşâr (Bündâr) hakkında şu değerlendirme yapılmıştır: “Bündâr, hadis otoritelerince güvenilir kabul edilip kendisinden hadis alınmıştır. Hadisteki bu yerine rağmen her kitaptan hadis rivâyet ettiği söylenmiş ve Fellâs tarafından da yalancı olarak nitelendirilmiştir”.¹³⁶ Eserin başka bir yerinde ise yazar, Muhammed b. Beşşâr – Muhammed b. Ca’fer – Şu’be – ... isnadıyla gelen bir rivâyetten sonra şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Rivâyetin Buhârî isnadının sağlam olduğunu söylemek mümkündür”.¹³⁷

Bu örnek sadece Muhammed b. Beşşâr ile sınırlı değildir. Meselâ Canikli, sağlam olduğunu söylediği söz konusu isnadın râvilerinden olan Şu’be için kitabın başka bir yerinde farklı bir değerlendirmede bulunmaktadır. Yazar, orada önce Şu’be’yi ta’dil eden rivâyetlere yer vermiş daha sonra da sözlerini şöyle sürdürmüştür: “Şu’be hakkında söylenen olumlu şeylere rağmen, Hasen b. Muhammed b. Sabbâh’ın Ahmed b. Hanbel’den nakille ‘Şu’be şahıs isimlerini karıştırırdı’ değerlendirilmesi ona yapılan cerhlerdendir. Şu’be’nin cerh edilmiş olması nedeniyle söz konusu rivâyet isnad bakımından sıhhatli değildir”.¹³⁸

Benzer bir çelişki, Zâide b. Kudâme isminde de yaşanmaktadır. Yazar, Hz. Ebû Bekir’in halife seçimindeki bir tartışmayı anlatan bir rivâyetin isnadında ... Hüseyin b. Ali el-Cu’fi – Zâide b. Kudâme – Âsım – Zirr – Abdullah b. Mes’ûd isnadını zikretmiş sonra da râvilerle ilgili değerlendirme yaparken, Zâide ile ilgili şunları söylemiştir:

“Zâide b. Kudâme (ö. 161/179) hadiste sağlam bir kimse olarak bilinmekle birlikte, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819) onu ‘Ebû İshâk’ın hadislerinde’ pek makbul olarak görmemektedir. Ancak râvi hakkında yapılan bu değerlendirmeyi genelleştirip pek doğru bir yaklaşım değildir”.¹³⁹

Daha sonra yazar zikredilen rivâyet çerçevesine uygun olarak kendi görüşlerini dile getirmektedir.

Yazarın burada söylediği Zâide hakkındaki cerhi genelleştirmeme fikri, tabii ki doğru bir yaklaşımdır. Ancak kitaptaki cerhle ilgili diğer değerlendirmeler düşünüldüğünde yazarın temel kaynaklarda söylenen cerh ifadelerinin söz konusu kişinin bütün rivâyetlerine mi yoksa belirli rivâyetlerine mi yönelik olduğuna dikkat etmeden genellemiş gibidir. Meselâ yazar, Humeydî ve Ahmed b. Hanbel’in naklettiği bir isnadı sahih saymazken buna gerekçe olarak Abdülmelik b. Umeyr’in yanı sıra Zâide b. Kudâme’nin cerhe uğramış olmasını göstermektedir.¹⁴⁰ Hâlbuki bu isnadda da Zâide’nin hocası Ebû İshâk olmadığına göre söz konusu değerlendirmede Zâide’nin ayrı tutulması gerekirdi. Yine yazar başka bir vesileyle İbn Ebî Şeybe rivâyetinin isnadında yer alan Zâide için şu değerlendirmeyi yapar: “İbn Ebî Şeybe râvilerinden Zâide b. Kudâme (ö. 161/779), hadis rivâyetinde makbul görülmemektedir”.¹⁴¹ Bu rivâyette de Zâide’nin hocası Ebû İshâk değildir.

C. Metin Tenkidi

Yazarın, konuları incelerken başvurduğu bir diğer yöntem ise metin tenkididir. Çalışmada isnadın sıhhat durumu ne olursa olsun, hadisler metin açısından da değerlendirilmiştir. Metinler değerlendirilirken, hadisler tercüme edilmiş, farklılıklara işaret edilmiş, şerhler yardımıyla hadisin klasik dönemde nasıl anlaşıldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yazar da konuyla ilgili hadisleri, delâleti ve rivâyet-tarih ilişkisi içerisinde ele almaya çalışmıştır. Yazarın esas aldığı farklı unsurların da bulunduğu göz ardı edilmemekle birlikte, çalışma boyunca iki hususa özellikle dikkat edildiği görülmektedir: (1) Hz. Peygamber’in vefatından sonraki tartışmalar; (2) Gaybla ilişkili gördüğü hadislerde zikredilen bilgilerin, ilgili dönemdeki çekişmelerin ürünü olduğu anlayışı. Burada, yazarın ileri sürdüğü fikirlerin doğruluğu veya yanlışlığının tartışılması amaçlanmadığı için, sadece söz konusu sonuçlara ulaşırken kullandığı metot ve deliller değerlendirilecektir.

1. İsnad ve Metin Tenkidinin Birbirinden Bağımsız Uygulanması

Yazarın çalışma boyunca isnad ve metin tenkitlerini birbirinden bağımsız olarak ayrı ayrı uyguladığı dikkat çekmektedir. Başka bir deyişle, bir konuyu

¹³³ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 109.

¹³⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 91.

¹³⁵ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 54.

¹³⁶ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 55, 211–212.

¹³⁷ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 240.

¹³⁸ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 30.

¹³⁹ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 70.

¹⁴⁰ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 91.

¹⁴¹ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 136.

incelerken, önce isnad tenkidi yapan yazar, daha sonra isnad tenkidi sonucu sahih olduğu görülen rivâyetleri metin tenkidine tâbi tutmak yerine konuyla ilgili bütün hadisleri göz önüne alarak metinleri değerlendirme yoluna gitmiştir. Nitekim yazar, bir yerde, incelediği bir hadisle ilgili isnad tenkidi yapmasını şu cümlelerle açıklamıştır:

“Hadisi rivâyet eden kimselerin araştırılması mutlak anlamda ilgili rivâyetin sıhhatini ölçmek için değil, o rivâyetin râvileri hakkında bir fikir edinmek içindir.”¹⁴²

Metin tenkidi ile ilgili olarak henüz yerleşmiş bir kural bulunmadığı için yazarın metodunun mutlak anlamda doğru veya yanlış olduğunu söyleme imkânı doğrusu yoktur. Bununla birlikte söz konusu metodun teorik olarak bir mahzuru şöyle belirlenebilir: Zaten zayıf sayılan, bu nedenle de, muhtemelen, hatalı bir metne sahip olan bir hadisin öne çıkarılması ve konuyla ilgili isnad bakımından sahih hadislerin de genel değerlendirmeye dâhil edilmesi.

Hz. Peygamber ile bir kadın arasında geçen konuşmanın incelendiği başlık bu konuya bir örnek teşkil edebilir. Buhârî ve Müslim dâhil, temel hadis kaynaklarında anlatılan olay özetle şöyledir: Resûlullah’ın yanına bir kadın gelir. Allah Resûlü ona tekrar gelmesini emreder. Kadının “*Ya seni bulamazsam*” sorusuna Hz. Peygamber, o zaman Ebû Bekir’e gitmesini söyler.¹⁴³ Bu hadisi yorumlayan bazı âlimler olayı Ebû Bekir’in hilâfetine delil gösterirken diğerleri ise bunu hilâfet konusuyla ilgili görmezler. Yani hadisin delâleti şârihler tarafından tartışılmıştır. Konuyla ilgili başka bir rivâyetin ise, Bezzâr tarafından nakledildiği anlaşılmaktadır. Orada şöyle denir:

“...(kadın) Eğer Ebû Bekir’i bulamazsam? dedim; O da ‘Ömer’e git’ dedi. ‘Ömer’i de bulamazsam?’ ‘Osman’a’ dedi. ‘Eğer Osman’ı da bulamazsam’ sorusu üzerine Hz. Peygamber sustu. Ben de sorumu iki üç defa tekrar ettim...”¹⁴⁴

Bu rivâyeti değerlendiren Heysemî, “*Orada Vakidî ve tanımadığım bir râvi var*” diyerek isnadın zayıf olduğuna işaret etmiştir.¹⁴⁵

Yazar, zikredilen hadislerle hilâfetin kastedildiği görüşünü, olayın tek bir kadına söylenmesi ve Benî Sa’îde’de hilâfet tartışmalarının yapılmış olması nedeniyle reddettikten sonra yukarıdaki hadisler hakkında şu değerlendirmeyi yaparak konuyu bitirmiştir:

“Bu ve buna benzer rivâyetlerin daha sonraki dönemlerde Şîa-Emevî siyasi mücadelesi neticesinde ortaya çıkma olasılığı daha fazladır. Bu rivâyetler subût bakımından problemliliği gibi delalet bakımından problemi de vardır. Ümmetin büyük çoğunluğu tarafından Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali dörtlüsünün yönetiminde bulunduğu dönem, ‘Râşid Halifeler’ dönemi kabul edilirken, bu tür yaklaşımların Şîa’ya bir cevap olma ihtimalini daha da güçlendirmektedir.[...] Şâyet

Hz. Peygamber halifelerin sırasını vefatından önce belirlemiş olsaydı, Hz. Ali’yi bu sıralamanın dışında bırakması söz konusu olmazdı.”¹⁴⁶

Yapılan bu genel değerlendirmeye bakıldığında, tek bir rivâyet olmasına ve isnadı da zayıf olmasına karşın Bezzâr rivâyetinin yorumlamada merkeze oturtulduğu görülmektedir. Bunun yerine yapılan metin değerlendirilmesi isnad tenkidinin sonucuna göre inşa edilseydi belki daha güvenilir bir metot oluşabilirdi.

2. E *Silentio* Delili (Sessizlik Delili)

Hilâfetle ilgili rivâyetler yorumlanırken en çok gündeme gelen konulardan birisi de Hz. Ebû Bekir’in hilâfet seçilmesi esnasında yaşanan tartışmalardır. Yazar, hilâfetin çerçevesine dâhil saydığı hadisleri sübût ve delâlet açısından incelerken söz konusu tartışmalara sürekli atıfta bulunmuş ve ilgili hadisin bu tartışmalarda geçmediğini ileri sürerek onu daha sonraki bir tarihin ürünü kabul etmiştir. Teorik olarak düşünmek gerekirse, incelenen bir hadisin ilk tartışmalarda söylenmediğini dile getirerek bir rivâyeti reddetmek, *e silentio* delilidir (sessizlik delili)¹⁴⁷ ve bu konu etrafında yapılan tartışmalar, hilâfet konusundaki hadisler için de geçerlidir.

E Silentio deliline yöneltilen eleştirilerden birisi, esas alınan tartışmada ilgili hadisin gerçekten geçip geçmemesinin gerekliliğidir. Yazar, İslam toplumunda iki halife çıkarsa ne yapılacağı konusunda şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Hz. Ebû Bekir’in halife seçilmesinde Muhâcir ve Ensâr ayrı ayrı aday çıkarmış ve bu seçimde öldürme ve yahut da Hz. Peygamber’den rivâyetlerde geçtiği şekliyle ‘iki halifeden birini öldürün...’ şeklinde bir söz nakledilmemektedir. Hal böyle iken en sahih kabul ettiğimiz hadis kaynaklarında dahi iki halifeden birisinin öldürülmesi gerektiği Hz. Peygamber kanalı ile dile getirilmektedir.”¹⁴⁸

Gerçekten de Ensâr ve Muhâcir arasındaki tartışmada ‘iki halifeden birini öldürün’ hadisinin söylenmesi gerekli midir? Zira bilindiği gibi, bu iki grup farklı şahıslara bey’at etmemişlerdir. Sadece Ensâr ve Muhâcir’den iki halifenin olma ihtimali gündeme gelmiş ve kabul edilmemiştir. Nitekim yazar da aynı başlık altında İbn Hazm’ın görüşlerini eleştirirken şöyle demiştir: “*Yapılan o seçimde iki halifeden ziyade halifelik için iki adayın yarışından bahsetmek bize göre daha tutarlı görünmektedir*”.¹⁴⁹ Netice itibarıyla Benî Sa’îde’de aynı anda iki halifenin olması teklifi, rivâyette ise meşrû kabul edilmiş halifeye karşı hilâfet davası gütmek söz konusudur. Bu husus konu etrafında zikredilen

¹⁴² Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 155.

¹⁴³ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 108.

¹⁴⁴ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 109.

¹⁴⁵ Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, Dârü’l-fikr, 1412, V, 324.

¹⁴⁶ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 112.

¹⁴⁷ Söz konusu delil ve rivâyet ilimlerinde kullanımı için bkz. Bekir Kuzudişli, “Hadîth of Man Kadhaba ‘Alayya and Argumentum e Silentio’”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, VI/2, 2007, s. 47-71.

¹⁴⁸ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 186.

¹⁴⁹ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 194.

hadislerden de anlaşılmalıdır.¹⁵⁰

Sessizlik delili, araştırmacının bazı bilgilere ulaşamamış olması ihtimali nedeniyle de eleştirilmektedir. Zira bilindiği üzere, bir şeyin varlığından değil de yokluğundan delil çıkarabilmek ilgili alanın tamamıyla eksiksiz olarak taranması gerektirmektedir. İlk halife seçiminde Resûlullah'ın hastalığı sırasında Ebû Bekir'in namaz kıldırmasının rolü bu duruma bir örnek teşkil eder. Söz konusu rivâyetlerle ilgili olarak yazar şu görüşleri ileri sürmektedir:

“İlk halife seçiminde Muhâcirun tarafından Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber'in hastalığı sırasında insanlara namaz kıldırıldığı, dolayısıyla onun hilâfete geçmesi gerektiği ile ilgili hiçbir fikir ileri sürülmezken; daha sonra namaz hadisinin Hz. Ebû Bekir'in hilâfetinin nassa dayandığı iddiasına delil gösterilmesini siyasi bir yaklaşımın ürünü olarak düşünmek mümkündür.”¹⁵¹

Cümlelerin birinci kısmından, hilâfet seçiminde Ebû Bekir'in Resûlullah'ın yerine namaz kıldırmasını muhâcirlerin delil olarak kullanmadığı anlaşılmalıdır. Ancak rivâyetlerde bundan farklı bir durum söz konusudur. Nitekim başka bir tartışma zemininde söylese de şu alıntı ve yorum yazara aittir:

“Hz. Ömer'in Sakife toplantısında Ensâr'a ‘Hz. Peygamber Ebû Bekir'i dininiz için (namaz) seçtiyse, biz niçin dünyamız için (halifelik) seçmeyelim?’ şeklindeki hitabı, Hz. Peygamber'in daha önceden Hz. Ebû Bekir'i tayin etmediğini göstermektedir.”¹⁵²

Görüldüğü gibi yazar, Hz. Peygamber'in halife tayin etmediğini izah ederken ilgili rivâyete yer vermiş ve bunu kendi görüşüne de dayanak yapmıştır. Bu rivâyet çerçevesinde Hz. Ömer'in, Ebû Bekir'in Resûlullah'ın sağlığında imamlık yapmasını hilâfet seçiminde gündeme getirdiği görülmektedir. Yazar başka bir vesileyle şu iktibası yapmaktadır:

“Hz. Peygamber hastalandığı zaman Ensâr, ‘Bir yönetici sizden bir yönetici de bizden’ dedi. O esnada Hz. Ömer geldi ve şöyle dedi: ‘Hanginiz kendinizi Hz. Ebû Bekir'in önünde görmek ister? Onlar da Hz. Ebû Bekir'in önüne geçmekten Allah'a sığınırız’ dediler.”¹⁵³

Yazar bu rivâyeti kabul etmekte ve daha sonra da hadisi halîfenin nassa olmadığı, seçimde tartışmaların yaşandığı yönünde delil olarak kullanmaktadır. Bu rivâyetin ilk anda Hz. Ebû Bekir'in, Resûlullah'ın hastalığında namaz

kıldırması bağlamındaki ilişkisi kurulamayabilir. Çünkü yazar, yaptığı tercümede rivâyetin söz konusu kısmını atlamıştır. Tam tercüme şu şekildedir:

“Resûlullah vefat edince Ensâr dedi ki ‘Bizden bir emir, sizden de bir emir olsun’. Ömer geldi ve ‘Ey Ensâr topluluğu! Siz bilmiyor musunuz Resûlullah Ebû Bekir'e insanlara namaz kıldırmasını emretti’ Onlar da ‘Evet biliyoruz’ dediler. Ömer ‘Peki hanginiz Ebû Bekir'in önüne geçmeye razı olur’ diye sorunca Ensâr, ‘Ebû Bekir'in önüne geçmekten Allah'a sığınırız’ dediler”¹⁵⁴ Ömer'in, Ebû Bekir'in namaz kıldırmasıyla ilgili sözleri atlandığı gibi, “Resûlullah vefat edince” ifadesi de, “Hz. Peygamber hastalandığı zaman” şeklinde hatalı tercüme edilmiştir. Netice itibarıyla, e silentio delilinin kullanımındaki mahzurlar burada da görülmektedir.

Hz. Ebû Bekir'in Resûlullah'ın hastalığında namaz kıldırmasına bakılarak, Resûlullah'ın kendisinden sonraki halîfeyi nassa tayin ettiği sonucunu çıkarmak bize göre de doğru değildir. Ama bu, Hz. Ebû Bekir'in Resûlullah'ın en yakını olduğunu hatırlatmak ve hilâfete en lâyık kimse olduğunu söylemek amacıyla, ashâbın Resûlullah'ın hastalığı sırasında Hz. Ebû Bekir'in namaz kıldırmasını gündeme getirmesine de mâni değildir. Bu, yazarın konuyla ilgili genel değerlendirmesinde söylediği “Hz. Peygamber'in toplum nazarında büyük bir yere sahip olan Hz. Ebû Bekir'i namaz için imamete geçirmesi, toplumun büyük kesiminin onun imametini hilâfete geçmeye bir işaret olarak yorumlaması *imkân dâhilindedir*”¹⁵⁵ sözleriyle uyum halindedir. Yukarıda zikredilen Hz. Ömer'in sözleri de, toplum içerisinde tartışmanın tarafı olan bir grubun (istisnaları olmakla birlikte muhâcirlerin) eğilimini dile getirmektedir.

3. Metnin Söylemediğini Eleştirmek

Bazı örneklerde yazarın, zikrettiği hadislerde kendisinin kastettiği lafızlar olmamasına rağmen, sonuçta sanki bu ifadeler hadiste söyleniyormuş gibi eleştiride bulunduğu, genellemelere gittiği görülmektedir. Halife kavramını incelerken izlenen yol, bu durumun bir örneğini oluşturmaktadır.

Yazar, Hz. Ebû Bekir'e nasıl hitap edildiğini rivâyetlerden araştırırken dört tane örnek vermektedir. Birincisi “*Bir grup insan Hz. Peygamber'in hastalığı sırasında Ebû Bekir'e ‘Ey Allah'ın Resûlü'nün halîfesi diye’ seslenmiştir;*¹⁵⁶ ikincisi “*Buhârî'de ... Kays b. Müslim, Târik b. Şihâb ve Ebû Bekir tarikiyle yer*

¹⁵⁰ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 190. Krş. Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, Kahire, 1397, s. 11.

¹⁵¹ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 142.

¹⁵² Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 66. Yazarın kaynak olarak verdiği iki eserden biri olan İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ındaki ilgili sayfada Hz. Ömer'den ve Sakife toplantısından bahsedilmemektedir. Oradaki rivâyet şu şekildedir: “Hz. Ali şöyle dedi: ‘Resûlullah vefat edince durumumuza baktık. Gördük ki, Resûlullah Ebû Bekir'i namazda öne geçirdi. Biz de Resûlullah'ın dinimiz için seçtiğini dünyamız için seçtik. Ebû Bekir'i öne geçirdik’”. İbn Kuteybe ise, Sakife'deki tartışmalar sırasında Ebû Bekir'in namaz kıldırmasını öne çıkarmaktadır. Metinde geçen ifade için ayrıca bkz. İmâm Şâfi, *Müsned bi-tertibî's-Sindî*, s. 362.

¹⁵³ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 70.

¹⁵⁴ Yazar, bu rivâyeti Beyhakî'nin *Sünen*'inden almıştır (Beyhakî, *Sünen*, VIII, 152). Beyhakî'den önce bu hadisi nakleden bazı kaynaklar şunlardır: İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 224, III, 179; İbn Ebî Şeybe, *Musânef*, II, 118; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 21, 396, 405, a.mlf, *Fezâilü's-sahâbe*, I, 185; Fesevî, *Târih*, I, 92; İbn Ebî Âsım, *Sünne*, III, 160; Nesâî, “İmâme”, 1, a.mlf, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 279; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 136.

¹⁵⁵ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 147.

¹⁵⁶ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 22.

alan bir rivâyette Hz. Ebû Bekir için ‘Halîfetü Nebiyyih’ tabiri kullanılmıştır.¹⁵⁷ Üçüncüsü Ebû Ya’lâ’nın *Müsnef*’inde geçen bir rivâyette “Ebû Berze, Hz. Ebû Bekir’e Ey Resûlüllah’ın halîfesi diye seslendi”.¹⁵⁸ Dördüncüsü ise Dârekutnî’nin naklettiği bir rivâyete göre Abdurrahmân b. Sehl’in Hz. Ebû Bekir’e “Ey Allah’ın Resûlü’nün halîfesi” diye hitap ettiği zikredilmektedir.¹⁵⁹ Yazar rivâyetlerle ilgili isnad değerlendirmelerini zikrettikten sonra şöyle der:

“Görüldüğü gibi bu ve benzer rivâyetlerde ilk dönemlerde Hz. Ebû Bekir’e ‘Allah’ın Resûlü’nün halîfesi’ şeklinde hitap edildiği hususu yer almaktadır. Ancak bu rivâyetler arasında çelişkiler mevcut olup, bazı rivâyetlerin de subut problemi vardır.”¹⁶⁰

Doğrusu, farklı olayları anlattığı açık olan söz konusu dört örnekte, “halîfetü Resulillah” ya da “halîfetü nebiyyih” denmiş olmasının nasıl çelişki olabileceği açık değildir. Bu ifadeler olsa olsa Hz. Ebû Bekir’in birden fazla sıfatla anıldığını gösterir. Bunda da bir çelişki gözükmemektedir. Yazar daha sonra “halîfetullah” kavramını inceler ve Hz. Peygamber’e nispet edilen rivâyetlerden örnekler verir. Yazarın genel değerlendirmesi şu şekildedir.

“... Hz. Ebû Bekir’le kullanılmaya başlanan halife kavramının Hz. Peygamber tarafından nassla belirlenen bir yönünün olmadığını söylemekte herhangi bir sakınca yoktur. Rivâyetlerde yer aldığı şekliyle özellikle halifelerin, halife, halîfetü Resulillah ve halîfetullah şeklinde isimlendirilme meselesinin Hz. Peygamber’e isnad edilmesi rivâyetlerin subutu ve delaleti açısından söz konusu değildir.”¹⁶¹

Bu değerlendirmeler “Halîfetü Resulillah” kavramı çerçevesinde düşünülürse, her şeyden önce, yazarın zikrettiği hadisler çerçevesinde söz konusu adlandırmanın Hz. Peygamber’e atfı probleminin varlığı doğru değildir. Zira yukarıda zikredilen örneklerde sondan başa gidersek, Dârekutnî rivâyetinde Abdurrahmân b. Sehl’in Ebû Bekir’e hitabı söz konusudur ve olay Hz. Peygamber’le ilişkilendirilmemiştir. Ebû Berze rivâyetinde de olay Hz. Ebû Bekir’in hilâfeti sırasında geçmektedir ve Hz. Peygamber’e atf söz konusu değildir. Buhârî’de geçen rivâyette de “halîfetü nebiyyih” ifadesini Ebû Bekir kendisi için kullanmış ve ifadeyi Allah Resûlü’ne nispet etmemiştir. Yukarıda zikredilen birinci rivâyette ise Hz. Peygamber’e bir atf gözükmemektedir. Çünkü orada şöyle denmiştir:

“Bir grup insan Hz. Peygamber’in hastalığı sırasında Ebû Bekir’e ‘Ey Allah Resûlü’nün halîfesi’ diye seslendi.

Bu söz, Hz. Peygamber’in onaylanmış olma ihtimali nedeniyle merfû olarak

¹⁵⁷ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 23.

¹⁵⁸ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 24.

¹⁵⁹ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 24. Aslında yazar, daha önce de aynı rivâyeti Adürrezzâk’ın *Musânef*’inden naklen vermektedir (Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 21).

¹⁶⁰ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 25.

¹⁶¹ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 278.

kabul edilebilir. Ancak, “Hz. Peygamber’in hastalığı sırasında” ifadesi yazarın kendi hatasıdır. Kaynak olarak zikredilen *Musannef*’te metin şu şekildedir:

“(Hz. Ebû Bekir) hastalandığında (din) kardeşlerinden bir grup ziyarete geldiler ve ‘Ey Resûlüllah’ın halîfesi, bir doktor çağırsak da sana baksa... dediler.”¹⁶²

Görüldüğü üzere burada da “halîfetü Resulillah” kavramının Hz. Peygamber’e atf söz konusu değildir. Netice itibarıyla ‘halîfetü Resulillah’ şeklinde bir nitelemenin Hz. Peygamber’e atfının eleştirisi aslında yazarın örneklerinde olmayan (veya olmaması gereken) problemin bir eleştirisidir.

Benzer bir uygulama Hz. Ali’nin minberde söylediği sözlerden oluşan bir rivâyette de gerçekleşmiştir. Hz. Ali şöyle demiştir.

“Sizlere Hz. Peygamber’den sonra bu ümmetin hayırlısının kim olduğunu haber vereyim mi? Ebû Bekir dedi. Size ikinci hayırlı kimseyi haber vereyim mi dedi? Ömer, dedi. Sonra da bunlardan sonraki hayırlı kimseyi söylemek isteseydim. Hz. Ali sustu dedi. (Orada bulunanlar) Biz bu suskunlukla O’nun kendisini kastettiğini zannettik.”¹⁶³

Yazar bu metni problemlili kabul etmekte ve neden olarak şunları söylemektedir:

“Hz. Ebû Bekir’le başlayan üstünlük sıralaması Hz. Ali’yle son bulmakta, bu da diğer ifadeyle halifelerin yönetime geçiş sıralaması anlamına gelmektedir.”¹⁶⁴

Aslında bu sıralama yönetime geçiş sıralaması değildir. Zira Hz. Osman’dan hiç bahsedilmemiştir. Bu hadisin Şiilere cevap vermek için uydurulduğunu söyleyen yazar neticeyi şöyle bağlar:

“Bu nedenle bu sıralamanın Hz. Peygamber tarafından yapıldığını söylemek zor görünmektedir.”¹⁶⁵

Görüldüğü üzere, aslında Hz. Peygamber’e atfedilmeyen ve Hz. Ali’nin kendi görüşü olan bir rivâyet sanki Allah Resûlü’ne atfedilmiş gibi düşünülmüş daha sonra da bu durum eleştirilmiştir.

Halifelerin sayısının beş olduğunu belirten bir rivâyet de aynı şekildedir. Yazar şöyle der:

“...Abbadü’s-simak, Süfyân es-Sevrî isnadıyla gelen bir rivâyette ise halifelerin sayısının beş olduğu bildirilmektedir. ‘Halifelerin sayısı beştir. Bunlar, Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali ve Ömer b. Abdülazîz’dir”. Yazar, Hallâl’dan naklettiği halifelerin sayısının beş olacağı iddiasının batıl olduğu alıntısını yaptıktan sonra şu değerlendirmeyi yapar: “İslam dâhil çok sayıda din ve kültürde önemli bir yeri olan 5 rakamını, rivâyetlerde yer aldığı gibi Hz. Peygamber’in bir işareti gibi bakmanın doğru olmadığı düşüncesindeyiz.”¹⁶⁶

¹⁶² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 93. No. 3440.

¹⁶³ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 94.

¹⁶⁴ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 95.

¹⁶⁵ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 95.

¹⁶⁶ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 240.

Ancak bu rivâyetlerde Hz. Peygamber'e bir atıf söz konusu değildir. Her şeyden önce ilk rivâyette Süfyân es-Sevrî râvi değildir.¹⁶⁷ O, herhangi bir kimseye nispet etmeksizin kendi görüşü olarak halifelerin sayısının beş olduğunu söylemiş ve yukarıdaki isimleri sıralamıştır. Hallâl rivâyetinde ise râvilerden birisi bu görüşe, Ömer b. Abdülazîz'in sahabe seviyesine yaklaşamayacağı gerekçesiyle itiraz etmiştir. Yani yazarın iddia ettiğinin aksine, rivâyetlerde Hz. Peygamber'e atıf söz konusu değildir. Dolayısıyla Resûlüllah'ın bir işareti sayıp saymama gibi bir konu bağlamında bunun tartışılması da doğru gözükmemektedir.

Mahiyet olarak yukarıdaki örneklerden biraz farklı da olsa, yazara göre metnin uydurma sayılmasını gerektiren bir illetin konuyla ilgili bütün rivâyetlere teşmil edilmesi de burada incelenebilir. İki halîfeye bey'at edildiğinde sonradan hilâfet iddia edenin öldürülmesini isteyen rivâyetin metin değerlendirilmesi yapılırken sorun olarak görülen bir illet genelleştirilmiştir. Yazar'a göre Ebû Yûsuf'un naklettiği metnin Hz. Peygamber'in ifadesi olarak aktarılan kısmı şu şekildedir: "*Kim ki bir imama bey'at edip, kalbini de ona bağlamışsa gücü yettiği kadar ona itaat etsin. Şayet diğer bir kimse imam olarak gelir ve daha önceki imamları çekilmeye girerse sonradan gelen kimsenin boynunu vurunuz.*" Yazar bu hadisin Ebû Dâvûd tarafından da nakledildiğini fakat orada "*Boynunu vurun*" ifadesinden sonra bazı ilavelerin olduğunu belirtir. Bu ilave şu şekildedir: "*Sen bunu Resûlüllah'tan işittin mi dedim. O da iki kulağımla ve kalbimle işittim dedi. Ben de Amcanın oğlu Muâviye bize bu şekilde yapmamızı emrediyor*" dedim. '*Ona Allah'a itaat ettiği sürece itaat et. Allah'a isyan ettiğinde karşı çık*' dedi.¹⁶⁸ Yazar, daha sonra kendi değerlendirmelerini şöyle kaydeder:

"Rivâyette geçen iki kulağımla ve kalbimle işittim" ifadesi hadise daha sonradan takviye yapıldığı (idrac) şüphesini uyandırmaktadır. Bu te'kid ifadesi, rivâyetin uydurma olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.¹⁶⁹

Söz konusu tekit ifadesinin uydurmaya delâlet edip etmeyeceği tartışması bir yana, yazarın iddiası doğru sayılsa bile, bu durum olsa olsa idrac olarak kabul edilen Abdullah b. Amr ile râvinin konuşması kısmının reddedilmesi sonucunu doğurur. Yazarın bu şekilde bütün rivâyeti uydurma sayması doğru gözükmemektedir. Yazar "*rivâyet*" ifadesini mutlak kullanmış olması hasebiyle söz konusu yargıyı Ebû Yûsuf tarikine de teşmil etmiş gibidir. Sonuç değerlendirmesinde ise yazar "*İki halîfeye beyat edildiği zaman diğerini öldürünüz*" şeklindeki muhtasar rivâyetlerin kaynaklarını da zikrederek subût açısından sorunlu olduğunu belirtmekte,¹⁷⁰ Ebû Yûsuf rivâyeti ile ilgili herhangi bir

¹⁶⁷ Ebû Dâvûd, "Sünne", 8.

¹⁶⁸ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 190.

¹⁶⁹ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 190.

¹⁷⁰ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 202

yorum yapmamaktadır.¹⁷¹

4. Metin Değerlendirilmesinde Görülen Bazı Çelişkiler ve Alıntı Hataları

Son olarak kitapta görülen metinle ilgili bazı değerlendirme ve alıntı hatalarına işaret etmek faydalı olacaktır. Yazar, "*bir halife sizden bir halife bizden...*" hadisini incelerken önce isnad değerlendirmesi yapmış daha sonra da şu cümleleri kurmuştur:

"Bu rivâyetin isnadında yer alan râviler hakkında yapılan değerlendirmeler bir yana, metinde anlatılan olay tarihi olaylara da uyuşmamaktadır. Bilindiği gibi, ilk halife seçiminde Benî Sa'îde de Ensâr ve Muhâcirün arasında halîfenin kendi kabilelerinden olması için bu ve buna benzer tartışmalar olmuştur".¹⁷²

Cümle çok net olarak anlaşılmasa da, sanırım, yazar Benî Sa'îde'de tarafların kendi adaylarını halife yapmak için uğraşmış olmaları nedeniyle bir halife sizden bir halife de bizden sözlerini kabul etmemektedir. Ancak iki sayfa sonra yazar aynı hadis için şöyle demektedir:

"Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesi anında bu tür tartışmaların meydana gelmesi muhtemel olup, onun hilâfetinin nassa dayandığını savunan kimselere de bir cevap niteliği taşımaktadır".¹⁷³

Yazar eserinin bir yerinde ilk halife seçimi ile ilgili olarak şu cümleleri kurmaktadır:

"Hz. Peygamber'in vefatından sonra yönetime kimin geçeceği ile ilgili tartışmaların çıkmasına şaşırılmaması gerekir. Çünkü onun vefatından sonra yerine kimin geçeceği ile ilgili açık bir hüküm olmadığı için bu iş ümmetin görüşüne bırakılmıştır. Hz. Peygamber'den sonra ashab bir süre şaşkınlık içerisinde kalmıştır. Bu sebeple **İslam'ın ilk yıllarında Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanların saflarında ayrışmalar ortaya çıkmaya başlamış, siyasi krizler ve münakaşalar artmıştır.** Özellikle **Ensâr ve Muhâcir arasındaki görüş ayrılıkları**, her iki grubu da bu hususta delil aramaya götürmüştü; 'İmâmlar Kureyştendir' rivâyeti **Muhâcirlerin** Hz. Peygamber'e isnadı olarak kabul edilmiştir".¹⁷⁴

Şayet "*İmâmlar Kureyştendir' rivâyeti Muhâcirlerin Hz. Peygamber'e isnadı olarak kabul edilmiştir*" sözlerinde muhâcirlerin söz konusu hadisi uydurduğu kastı yoksa (ki kitabın geneline bakılırsa böyle bir kastın olmadığı söylenebilir), yazar bu ifadeleriyle "*İmâmlar Kureyştendir*" hadisinin Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslam'ın ilk yıllarında Ensâr ve Muhâcirler arasında çıkan tartışmalar sırasında delil olarak söylendiğini belirtmektedir. Ancak yazarın "*İmâmlar Kureyştendir*" hadisini daha ayrıntılı görülmesi için yönlendirdiği M. Sa'îd Hatiboğlu'nun yazısı aksi görüşleri savunmaktadır. Yukarıdaki cümlele-

¹⁷¹ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 202.

¹⁷² Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 68.

¹⁷³ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 70. Yukarıda, "*Bir halife sizden bir halife bizden...*" teklifinin tercüme edilmediği zikredilmiştir.

¹⁷⁴ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 73.

rin kitabın ana fikrine uymadığı da belirtilmelidir.

“Nübüvvet Hilâfetinden Sonra Zorba Krallık” başlığında yazar konuyla ilgili hadisleri değerlendirirken ana hatlarıyla şu görüşlere yer vermektedir:

“Rivâyetler yolu ile ilk önce Muâviye'nin Hz. Peygamber'in vahiy katipliği yaptığı ve çok güvenilir bir kimse olduğu dile getirilmiştir. Ebû Hureyre'den gelen rivâyet şu şekildedir: 'Cebrail bana geldi ve ey Muhammed Allah vahyini bana ve sana emanet etti. Sen de Muâviye'ye emanet et' dedi”¹⁷⁵

Muâviye için başka bir rivâyette “Allah katında güvenilir kimseler üçtür. Ben, Cebrail ve Muâviye” denmiştir.¹⁷⁶ Yazar sonra şu rivâyetleri kaydeder:

Hz. Peygamber “Muâviye'yi çağırın, işinizde ondan destek alın, ona fikir sorun; çünkü o işinde sağlam ve güvenilir bir şahıstır” buyurdu. “Cebrail, üzerinde ‘La ilahe illallah, Muâviye sevgisi kullarıma farzdır’ yazılı bir sayfa getirdi.

Canikli bu tür rivâyetlerle halk kitlelerinin muhalefeti kırılmaya çalışıldığı görüşünü belirttikten sonra şu satırları kaleme almıştır.

“Ayrıca bu türlü rivâyetlerle ulemanın halkı rahatlatma yoluna gittikleri ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.”¹⁷⁷

Öncelikle belirtmek gerekir ki, yukarıda nakledilen hadisler mevzu rivâyetlerdir. Nitekim yazarın kaynak olarak verdiği Zehebî de, bu tür hadisleri naklettikten sonra “Bu hadislerin mevzu olduğu açıktır” demektedir.¹⁷⁸ İşin doğrusu, bu tür mevzû hadislerle **ulemânın** halkı rahatlatma yoluna gittiği yargısı, en azından hicri ilk asırdaki âlimlerin tamamını töhmet altında bırakmaktadır. Öte yandan, âlimlerin gerçekten de bu rivâyetleri kullandıkları bilgisi doğru kabul edilirse, bunun doğal sonucu olarak onların hicri ikinci ve üçüncü asırdaki temel kitaplarda yaygın olarak yer alması beklenirdi. Hâlbuki yukarıdaki rivâyetler kendilerine, daha çok, zayıf râvileri veya mevzû hadisleri toplayan eserlerde yer bulabilmiş ya da onlar mevzû rivâyetlerin çokça bulunduğu kitaplarda nakledilmiştir. Söz konusu rivâyetleri uyduranların Muâviye lehinde propaganda yaptığı bir şüphe yoktur. Ama bu eyleme âlimlerin katıldığı hususu eleştiriye açıktır.

Öte yandan yazarın sahâbiler arasındaki üstünlük sıralamasını ve bunun hilâfet tartışmalarına etkisi konularını incelerken İbn Hacer'e atfettiği, “Hz. Ali ile ilgili rivâyetlerin Kufe'de, Hz. Ebû Bekir ile ilgili rivâyetlerin de Medîne'de

¹⁷⁵ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 179.

¹⁷⁶ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 179.

¹⁷⁷ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 181.

¹⁷⁸ Zehebî, *Siyer*, III, 131. Metinde zikredilenler arasında Zehebî, “Muâviye'yi çağırın işinizde ondan destek alın...” rivâyetini farklı bir grupta zikreder. Bu hadis için İbnü'l-Cevzî, bütün tarikleri sahîh değildir derken (İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, II, 19), Heysemî de isnadda yer alan râvilerin sika olmasına rağmen hadisin münker olduğunu belirtmektedir (Heysemî, *Mecmaü'z-zevâid*, IX, 356).

ortaya çıktığına dair bilgiler vardır”¹⁷⁹ şeklindeki sözler, bağlamından hatalı bir şekilde çıkarılmış ifadelerdir. Hâlbuki İbn Hacer, Mescide açılan kapıları kapatın sadece Ebû Bekir'in kapısı kalsın veya başka bir rivâyette Ali'nin kapısı kalsın şeklindeki hadislerde Hz. Ali rivâyetini inkâr eden İbn Cevzî'ye itiraz ederken onun bu konuda hata yaptığını söyledikten sonra söz konusu iki hadisin cemedilebileceğini kaydetmekte ve şunları söylemektedir:

“Bezzâr, Müsned'inde bu duruma işaret etmiş ve şöyle demiştir: ‘Hz. Ali olayı Küfelilerin bir kısım rivâyetleriyle hasen isnadlarla aktarılmış, Ebû Bekir kıssası ise Medinelilerin rivâyetleriyle varid olmuştur. Ehl-i Küfe'nin rivâyeti sabit olunca Ebû Sa'îd el-Hudrî'nin rivâyet ettiği hadisin delaletiyle bu iki rivâyetin arasını cemetmek mümkündür.’”¹⁸⁰

İbn Hacer daha sonra da Resûlullah'ın Hz. Ali'ye Mescidden cünüp olarak ancak kendisinin ve onun geçebileceğini söylediğini zikretmekte ve Hz. Ali'nin evinin mescide açılan kapısından başka çıkışın olmadığı bilgisini vermektedir.

Yazar on iki halife rivâyeti ilgili yorumları zikrederken “İbn Hacer halifelerin sayısı hakkında şu yorumları vermektedir...”¹⁸¹ dedikten sonra nispeten uzunca iki iktibas zikretmektedir. Daha sonra da “İbn Hacer'in on iki halife rivâyetiyle ilgili bu yorumlarını ihtiyatla karşılamaktayız” demektedir.¹⁸²

Doğrusu bunlar İbn Hacer'in yorumu değildir. İlki, İbn Hacer'in de açıkça belirttiği gibi, İbnü'l-Cevzî'nin *Keşfü'l-müşkil*'inden alınmıştır. Müellif de alıntının sonunda İbnü'l-Cevzî'ye itirazda bulunmaktadır.¹⁸³ Canikli'nin İbn Hacer'e atfettiği ikinci iktibas ise aslında Ebû'l-Hüseyn İbnü'l-Münâdî'ye aittir ve onun Mehdi hakkında telif ettiği bir cüze atfedilmiştir.¹⁸⁴ Daha sonra İbn Hacer bu görüşe de itiraz etmektedir.¹⁸⁵

Canikli, daha sonra Kastallânî'den söz konusu hadisle ilgili bir alıntı yapmakta ve “Kastallânî'nin... görüşü pek isabetli görülmemektedir” değerlendirmesinde bulunmaktadır.¹⁸⁶ Bu alıntıda tercüme edilen bilgiler Kastallânî'nin yorumu değildir. Sadece İbn Hacer'in beş sayfada verdiği bilgileri o, bir sayfada özetlemiştir. Nitekim Kastallânî söz konusu bilgilerin sonunda “Fethü'l-Bârî'den özetlenerek alınmıştır” ifadesini kaydetmektedir.¹⁸⁷

¹⁷⁹ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 103.

¹⁸⁰ İbn Hacer, *Feth*, VII, 15.

¹⁸¹ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 229.

¹⁸² Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 230.

¹⁸³ İbn Hacer, *Feth*, XIII, 212–213.

¹⁸⁴ İbn Hacer, *Feth*, XIII, 213.

¹⁸⁵ İbn Hacer, *Feth*, XIII, 214.

¹⁸⁶ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 231.

¹⁸⁷ Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, X, 273.

D. Sonuç

Geçmişte ve günümüzde, hakkında farklı değerlendirme ve eleştiriler bulursa da isnad değerlendirmesi tarih boyunca özellikle hadis âlimlerinin çeşitli açılardan inceleyip geliştirmeye çalıştığı, mesailerini harcadığı bir sistemdir. İsnad araştırmasını rivâyetler arasındaki ilişkiyi göz ardı ederek, aynı hadisin her bir isnadını birbirinden bağımsız olarak incelemek, aslında, isnad tetkikini bir sistem olarak değil, sadece söz konusu isnad ve râvileri hakkında bilgi vermek olarak algılandığına işaret eder. Durum böyle olunca, hilâfet problemi gibi hemen her alanında birçok tariki bulunan hadisleri isnad açısından incelemenin herhangi bir anlamı da kalmamış gibidir. Ayrıca kitap boyunca yazarın yaptığı cerh ve ta'dîl değerlendirmeleri dikkate alındığında, pratik açıdan da, aslında, isnadın işlevsiz hale getirildiği, hatta sanki onun, yazarı ulaşmak istediği amaca götüren bir araç haline getirildiği sezilmektedir. Şöyle ki; hangi konu ele alınırsa alınsın, Hişâm b. Urve, A'meş, Ma'mer b. Râşid, Süfyân es-Sevrî, Şu'be b. Haccâc, Süfyân b. Uyeyne, Vekî' b. Cerrâh, Ebû Dâvûd et-Tayâlisi gibi râviler, haklarında yapılan şartlı cerhlere bakılarak, sanki bunlar mutlak cerh ifadeleriymiş gibi hareket edilip söz konusu isnadlar zayıf sayıldığında elde mevcut güvenilir bilgi kalmamaktadır. Netice itibarıyla, ta'dîl lafızlarına da yer verilmesine rağmen yazarın bir râvi hakkında ricâl kaynaklarındaki cerh ifadelerini genelleştirerek kullanması, doğal olarak, hilâfet ile ilgili hadislerin isnad tetkiki neticesinde de sahîh olmadığı sonucuna ulaştıracaktır. Öte yandan yazarın, incelediği bir hadisin bütün isnadlarından değil de sınırlı sayıdaki rivâyetlerinden hareket etmesine rağmen söz konusu hadisin isnad açısından sahîh olmadığı genel yargısına ulaşması da ayrı bir sorun olarak karşımızda durmaktadır.

Bu noktada okuyucu ister istemez, sanki yazar, hilâfetle ilgili hadisler hakkında önceden hükmünü vermiş de görüşünü destekleyecek deliller arıyor izlenimine kapılmaktadır. Yukarıda birçok örneği sunulduğu üzere, yazarın ricâl kaynaklarını kullanmada, isnaddaki isimleri karıştırmada, meşhur/meçhul râvilerde sürekli hatalar yapıp, birkaç istisna hariç, söz konusu hatalarda ibrenin daima cerh tarafında olması, hatta ricâl kaynaklarının açık uyarılarına rağmen, genel olarak, isnaddaki sika râvi yerine aynı isimdeki zayıflarının tercih edilmesi acaba basit bir tesadüf sayılabilir mi? Yoksa onlar, yazarın konuya yaklaşım biçiminin kaçınılmaz bir sonucudur. Metin tenkidinde de özellikle aslında olmayan şeylerin varmış gibi gösterilip sonrasında eleştirilmesi aynı yaklaşım biçiminin bir sonucu görülemez mi?

Öte yandan, yazarın “h. 198 yılında vefat eden Süfyân b. Uyeyne'den h. 241'de vefat eden Ahmed b. Hanbel'in doğrudan hadis rivâyet edip etmeyeceği şüpheli bir durumdur”¹⁸⁸ ifadesi incelenen rivâyeti cerh etme adına, bilerek

¹⁸⁸ Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*, s. 91.

veya bilmeyerek, G. H. A. Juynboll tarafından birçok yerde iddia edilen yaş hilesi kavramından istidat edildiğini göstermektedir. Juynboll'un fikirlerinin yazar tarafından benimsenmiş olmasının tabii ki herhangi bir mahzuru yoktur. Fakat burada esas problem şudur: Yazar, doğumu, eğitimi, rihlesi, hülâsa tüm hayatı oldukça meşhur olan Ahmed b. Hanbel ve yine bir o kadar tanınan Süfyân b. Uyeyne arasındaki rivâyet ilişkisinden hangi gerekçelerle şüphelenmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi altmışlı yaşlar insanda şüphe uyandıracak uzunlukta mıdır? Bu arada Canikli'nin, kendisi de doksanlı yaşlara yaklaşmış bulunan Juynboll'un seksenli, doksanlı veya yüzü yaşları aşan râviler hakkında ileri sürdüğü yaş hilesini,¹⁸⁹ bu çalışmada altmışlı yaşlara kadar indirmiş olduğu da belirtilmelidir.

Son olarak şu husus belirtilebilir: Hilâfetle ilgili rivâyetlerin çokluğu ve giriftliği düşünüldüğünde yazarın ağırlıklı olarak sadece Sünnî kaynakları esas almış olması makul görünmektedir. Fakat Şia kaynakları da detaylı bir şekilde incelenmeden hilâfetle ilgili ortaya konulan resmin yarım kalacağı da açıktır. Dolayısı ile bu konuda daha birçok çalışmaya ihtiyaç bulunmaktadır.

“Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis Adlı Kitap Üzerine: Bir Yöntem Analizi”

Özet: Bu makalenin amacı, hilâfetle ilgili hadisleri Sünnî kaynaklara göre ele alan bir çalışmayı yöntem açısından değerlendirmektir. Bu makalede öncelikli olarak yazarın kullandığı şekliyle isnad ve metin tenkidi teorik olarak ele alınmaktadır. Yazarın isnad ve metin teorisini uygularken sergilediği tutum ve yapılan hatalar da makalede söz konusu edilmiştir. Çalışma, isnada parçacı yaklaşımı, konuyla ilgili birçok isnadı çalışmaya dâhil etmemesi, ricâl kaynaklarını kullanma sorunu gibi temel eksiklikleri barındırmaktadır. Ayrıca, metin tenkidi de, isnad verilerinin dikkate alınmaması, sessizlik delili ve yine uygulama hataları nedeniyle sorunlu gözükmektedir.

Atıf: Bekir Kuzudişli, “Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis Adlı Kitap Üzerine: Bir Yöntem Analizi”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, VI/2, 2008, ss. 47-80.

Anahtar Kelimeler: Canikli, Siyaset, İsnad ve Metin Tenkidi, Yaş Hilesi.

¹⁸⁹ Juynboll, “Nâfi, the Mevla of Ibn 'Umar and His Position in Muslim Hadith Literature”, *Der Islam*, 1993, s. 220.